

BELÇİKA'DA ULUSAL KİMLİKLER VE FEDERALİZMİN GELİŞİMİ

Fehmi Kerem Bilgin

İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Araştırma Görevlisi

Özet

Belçika'da ulusal kimlikler karmaşık bir tarihsel süreç içerisinde şekillenmiştir. Burgonya Dükleri ve Habsburg Hanedanı'nın yönetimi altında Belçika coğrafyasında gelişen ortak kimlik algısı Brabant İhtilâli akabinde yaşanan kısa süreli bağımsızlık deneyimiyle güçlenmiştir. Fransız hâkimiyeti dönemi Belçika'da modern devlet modelinin yerleşmesini sağlamıştır. Viyana Kongresi'yle Hollanda'ya bağlanan Belçika Vilâyetleri yurtsever bir devrim sonucunda bağımsız bir devlet oluşturmuştur. Halk arasındaki dil farklılıklarının siyasal bir ayrışma faktörü teşkil etmediği bu dönemde Fransızca Belçika'nın tek resmî dili olarak benimsenmiştir. Ancak bu tercih topluluksal kimlik bilinçlerinin gelişimini beraberinde getirecek bir "dil meselesi"ni doğurmuştur. Felemenkçe konuşan Flamanlar ile Fransızca konuşan Valonlar arasında I. Dünya Savaşı'ndan itibaren giderek artan gerilimler, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Belçika'nın temel ayrışma hattını teşkil etmiştir. Topluluklar çatışmasına kalıcı bir çözüm getirmek için gerçekleştirilen ilk devlet reformu özgün bir federal sistemin oluşumuna yol açacak uzun bir kurumsal dönüşüm sürecinin başlangıcı olmuştur. Gerilimli dönemlere rağmen bu süreci topluluklar arası konsensüsle yönetmeyi başarmış olan Belçika son yıllarda siyasal ve kurumsal bir kriz içinden geçmektedir.

Anahtar Sözcükler: Belçika, ulusal kimlik, federalizm, Flaman hareketi, Valon hareketi

Evolution of National Identities and Federalism in Belgium

Abstract

National identities in Belgium have been shaped within the course of a complex historical process. The common sense of identity developed under the rule of Dukes of Burgundy and the House of Habsburg has strengthened with the short period of independence experienced following the Brabant Revolution. The French period has secured the settling of the modern state model. Having unified with Holland at the Congress of Vienna, the Belgian Provinces formed an independent state following a patriotic revolution. At a time when language differences amongst people did not constitute a factor of disassociation, French was adopted as the sole official language of Belgium. However, this choice gave rise to a "linguistic question" that triggered the development of communitarian identities. Tensions rising between Dutch-speaking Flemish and French-speaking Walloons after World War I constituted the principal division line of Belgium. The first state reform realized for bringing a lasting solution to communitarian conflict has been the start point of a long institutional transformation process resulting in the formation of an original federal system. Despite having managed this process with inter-communitarian consensus, Belgium has been going through a politico-institutional crisis recently.

Keywords: Belgium, national identity, federalism, Flemish movement, Walloon movement

Belçika’da Ulusal Kimlikler ve Federalizmin Gelişimi

Giriş

Kuruluş sürecinde komşularının muhtemel yayılmacı girişimleri karşısında varlığını sürdürebilme kapasitesi konusunda tereddütler uyandırmış olan Belçika’nın geleceği bugün çok farklı bir bağlamda tartışılmaktadır. Felemenkçe konuşan Flamanlar ile Fransızca konuşan Valonlar arasındaki çok boyutlu kimlik çatışmasına yönelik çözüm arayışları Belçika’yı köklü bir devlet reformuna sürüklemiştir. Kırk yıllık bir zaman dilimi içerisinde muhtelif aşamalardan oluşan merkezkaç nitelikli bir federalleşme süreci yaşadığı halde Belçika hâlâ bir “kurumsal şantiye” (Delpérée, 2010: 9) görünümü arz etmektedir. Gerilimli dönemlere rağmen bu süreci topluluklar arası konsensüsle yönetmeyi başarmış olan Belçika son yıllarda siyasal ve kurumsal bir kriz içinden geçmektedir. Belçika’nın temel siyasal dinamiklerinin beslendiği ayrışma hatları ulusal kimlikler ile federal devlet sisteminin şekillendiği uzun bir sürecin ürünüdürler. Ulusların oluşumu, ulus-devletlerin inşası ve federal sistemlerin gelişimi konularında zengin bir düşünce ufku sunan bu süreç, çalışmamızda tarihsel perspektiften sosyo-politik bir analiz yöntemiyle ele alınacaktır. Bu çerçevede öncelikle Belçika’da modern ulusun oluşumu incelenecek (I), ardından da topluluksal kimliklerin yükseliş süreci üzerinde durulacaktır (II).

I. MODERN ULUSUN OLUŞUMU

Yakın Çağ’dan itibaren Belçika coğrafyasında ortak kimlik bilincinin gelişimi hız kazanırken (1), bağımsız bir devletin kuruluşu yeni bir ulus inşa sürecinin başlangıcı oldu (2).

1- Ortak Kimlik Bilincinin Gelişimi

Tepeden İnme Modernleşmeye Karşı Tepki

İspanya Veraset Savaşı ertesinde Anvers Antlaşması'yla (1715) Avusturya hâkimiyetine giren Güney Felemenk'te güçlü bir kimlik bilinci mevcuttu. Bu bilinç, Habsburg Hanedanı'na duyulan bağlılığın yanı sıra, bir bütün olarak Avusturya Felemenki ile münferit vilâyetlerinin özerkliğine dayanmaktaydı. Habsburg hükümdarları Avusturya'ya yalnızca hanedanlık bağıyla bağlı bulunan Felemenk prensliklerinin özgürlük ve yetkilerini teminat altına alan kadim anayasal metin ve teamüllere uymakla yükümlüydüler (Wils, 2005: 111). Habsburg Felemenki'nde bölgesel ve yerel özerklik karmaşık bir kurumsal yapı üzerine oturmaktaydı. Vilâyetler (*provinces*), kentler (*villes*) ve komünler (*communes*) özerk nitelikli idarî, adlî ve malî yetkilere sahiptiler. Merkezî hükûmetin vergi talepleri ilke olarak vilâyet meclislerinin onayına tâbiydi (Janssens, 2006: 249-250). *Ancien Régime*'in geleneksel toplum yapısının hüküm sürdüğü Avusturya Felemenki'nde aristokrasi, ruhban sınıfı ve loncaların hâkimiyeti geçerliydi. Kilise ve soylular geniş arazileriyle toprak mülkiyetini âdeta tekellerinde tutmaktaydılar. Karmaşık bir lonca sistemi çerçevesinde örgütlenmiş olan zanaatkârlar vilâyet ve kentlerin yönetiminde söz sahibiydiler (Witte, 2005: 9). Sınıflar arası ayırım adlî planda heterojen bir yapılanmayı getirmekteydi. Öyle ki kentlerin, derebeyliklerin, ruhbanın, askerlerin ve loncaların kendilerine has yargı mercileri bulunmaktaydı (De Nény, 1785: 320-351). Modern bir mutlakîyetçi rejim tesis etmek isteyen Avusturya hükümdarları temkinli bir merkezîleşme politikası vasıtasıyla bu geleneksel yapıyı dönüştürmeye çalıştılar. Ancak prenslikler özerk kurum ve maliyeleriyle özgül karakterlerini XVIII. yüzyıl sonlarına kadar korudular (Bitsch, 2004: 51-52).

Felemenk vilâyetleri imparator II. Joseph döneminde (1780-1790) alışılmışın dışında bir yönetim anlayışıyla tanıştılar. Habsburg ülkelerini merkeziyetçi bir sistem çerçevesinde kaynaştırmayı hedefleyen Viyana hükümdarı, Avusturya Felemenki'nin bu ideale ters düşen kurumsal bir karmaşa içinde olduğu kanaatindeydi. II. Joseph bu saikle meşruiyet zeminini aydınlanmacı fikirlerde arayan radikal bir reform siyaseti izledi (Roegiers/Van Sas, 2006: 288-291). Öncelikle Katolik Kilisesi'nin yetki sahasını daraltmaya ve dinî kurumları vesayet altına almaya yönelik bir dizi tedbir hayata geçirildi. Hoşgörü Fermanı'yla Protestanların hukukî durumunun iyileştirilmesi Kilise-devlet ilişkilerindeki dönüşümü simgelemek bakımından anlamlıydı. Takip eden süreçte herhangi bir okul veya hastane işletmeyen manastırlar kapatıldı. Nüfus hizmetleri ruhbanın elinden alındı ve medenî nikâh kabul edildi. Dinî ayin alayları ve ziyaretler sınırlanırken, kilise bahçelerine definler sıhî

gerekçelerle yasaklandı. Piskoposluk seminerleri ve manastır okullarında ilâhiyat eğitime son verilerek, merkezî hükûmete sadık bir ruhban sınıfı oluşturmak amacıyla bir genel seminer kuruldu (De Gerlache, 1859 (I): 312-320). II. Joseph dinî teşkilât reformunun ardından, geleneksel idarî ve adlî yapının yerine bütünlük ve hiyerarşik bir sistem ikame etmeye girişti. Avusturya Felemenki -dukalık, kontluk ve derebeyliklerin yerini almak üzere idarî bakımdan dokuz bölge ve altmış dört mıntıkaya ayrıldı. Ayrı usul ve yetkileri bulunan yüzlerce mahkeme lağvedilerek, yeknesak bir yargı sistemi oluşturuldu (Manhès, 2005: 90-91).

II. Joseph'in otokratik bir anlayışla yürüttüğü modernist politikası Felemenk prensliklerinin tarihsel özgürlüklerini ihlâl eden bir girişim olarak görüldü. Viyana yönetimiyle süre giden anlaşmazlık Hainaut Kontluğu ve Brabant Dukalığı'nın öncülük ettiği bir başkaldırını tetikledi. Brükselli zanaatkârların başını çektiği muhafazakâr kesimler, avukat Henri Van der Noot sözcülüğünde geleneksel kurumların korunmasını talep ettiler. Vilâyetlerin imtiyazlarında somutlaşan ve ulusal karakteri yansıtan kadim "anayasa"ya riayet edilmesi muhafazakârların indinde Avusturya Hanedanı'na sadakatten önce gelmekteydi. Felemenk prenslikleri ile hükümdar arasındaki paktın devamı vilâyetlerin özerkliğine saygı gösterilmesine bağlıydı. Öte yandan hükümdarın otoriter tutumuna karşı yeni burjuvazinin desteklediği liberal bir muhalefet hareketi gelişti. Aydınlanma felsefesinden ilham alan Jean-François Vonck ve Jan Baptist Verlooy liderliğindeki demokrat gruplar halk egemenliği esasına dayanan bir rejimin kurulmasını savundular. Bu ortamda Avusturya hâkimiyetine karşı silahlı mücadele hazırlıkları başladı. II. Joseph Brabant Dukalığı'nın tüm imtiyazlarının kaldırıldığını ilân etmekle filizlenmekte olan ihtilâli meşrulaştırmış oldu (Haziran 1789) (Wils, 2005: 113-117). Paris'te Bastille'in zaptı ve Liège Prenslığı'nda piskopos-prens liberal bir ihtilâl devrilmesi Avusturya Felemenki'ndeki demokratların söylemini güçlendirdi. Muhafazakâr ve liberal gruplar derin ayrışma hatlarına rağmen emperyal yönetime karşı birleştiler (Arblaster, 2006: 169-170).

Brabant Halkı Manifestosu'yla II. Joseph Brabant Dükü sıfatından ıskat edildi (24 Ekim 1789).¹ Akabinde gönüllülerden kurulu yurtseverler ordusu Avusturya kuvvetlerini Lüksemburg'a çekilmeye zorladı. Osmanlı İmparatorluğu'yla savaş hâlinde olan Avusturya Felemenk'e odaklanabilecek durumda değildi. Brüksel'de toplanan *États généraux* Amerikan

¹Materyalist filozof d'Holbach'ın *Politique Naturelle* adlı eserinden esinlenen manifestoda siyasal iktidarın dayandığı esas ne olursa olsun toplum yararını gözetmeyen hükümdarların meşruiyetlerini yitirdikleri vurgulanmaktaydı (Vercruysse, 1968: 1222-1227).

“Konfederasyon Maddeleri”nden esinlenen Birlik Antlaşması’nı kabul ederek Birleşik Belçika Devletleri’nin (*États-Belgiques-Unis*) kuruluşunu ilân etti (11 Ocak 1790). Ancak iktidarı ellerinde toplayan muhafazakârlar demokrat grupları sindirerek, daha geniş tabanlı bir temsili sistem oluşturulması yönündeki talepleri bastırdılar (Polasky, 2005: 441-442). Belçika ayakta kalması için gereken uluslararası desteği alamadı. Selefinin reformlarını alenen reddeden II. Leopold, Güney Felemenk’te Avusturya hâkimiyetinin tekrar kurulması hususunda Büyük Britanya, Prusya ve Felemenk Birleşik Eyaletleri’yle anlaşmaya vardı. Belçika’da kontrolü sağlayan Avusturya birlikleri Liège İhtilâli’ni de bastırdılar (1791). Avusturya restorasyonu Belçika’da muhalefet hareketlerinin canlanışına sahne oldu. Fransa’da komiteler oluşturan Belçikalı demokratlar, sürgündeki Liège’li ihtilâlcilerle beraber iki ülkenin birleşmesine dair tasarılar geliştirdiler. Belçika’da bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasını hedefleyen Paris merkezli *Birleşik Belçikalı ve Liège’liler Komitesi* bu ittifakın bir ifadesiydi (Manhès, 2005: 92-96).

Cumhuriyetçi Fransa’nın yayılmacı bir politika çerçevesinde Fransız Devrimi’nin kazanımlarını ihraç etmeye girişmesi Felemenk’te yapısal bir dönüşüm sürecinin önünü açacaktı. Ren Nehri’nin batısındaki ülkelerin Fransız hâkimiyetine girmesini savunan “doğal sınırlar” doktrininin *Girondin* iktidar çevrelerinde güçlendiği bir dönemde Fransa Avusturya’ya karşı savaş ilân etti. Böylelikle Avrupa’da çeyrek asra yayılacak savaşlar dizisinin fitili ateşlenmiş oldu. Fransız ordusuna Belçika ve Liège Prenslığı kapılarını açan Jemappes zaferinin (6 Kasım 1792) ardından Brüksel’e giren general Dumouriez âdeta bir kurtarıcı gibi karşılandı (Bluche vd., 1998: 80). *Convention nationale* Fransız ordularınca fethedilen ülkelerde halk egemenliğinin ilân edilmesini ve sınıfsal imtiyazların kaldırılmasını kararlaştırdı. Ancak resmî, medenî ve dinî kurumların malları muhafaza altına alınarak Fransız Cumhuriyeti’nin “himayesine” tâbi kılınacaklardı.² Belçikalılar Fransa’nın siyasal modelini dayatmaya yönelik müdahaleci tutumunu tepkiyle karşıladılar (Smets, 1998: 676-679). Keyfî vergi ve el koyma uygulamalarının sistematik bir yağmaya dönüştüğü katı bir işgal rejimi sonunda Belçika ve Liège Prenslığı Fransa tarafından ilhak edildiler (1 Ekim 1795)³ (Rapport, 2002: 62-67).

Lode Wils’e göre XVIII. yüzyıl sonlarında cereyan eden “devrim yılları” Belçika ulusunun oluşumu bakımından bir dönüm noktası teşkil ettiler. Brabant

²*Décret par lequel la France proclame la liberté et la souveraineté de tous les peuples chez lesquels elle a porté et portera ses armes, 17 (15 et) Décembre 1792.*

³*Décret sur la réunion de la Belgique et du pays de Liège à la France, (1er octobre 1795).*

İhtilâli imtiyazlar düzenini savunan muhafazakâr güçlerin hâkimiyetiyle sonuçlanmasına rağmen, bünyesinde Aydınlanma'nın değerlerini de taşıdı. Siyasal otorite kavramının hükümdarın şahsından soyutlanması halk egemenliği fikrinin önünü açtı. Muhafazakârlar anayasa temelli bir ulus fikriyle Belçika'nın geleneksel kimlik anlayışının devamlılığını sağladılar. Güney Felemenk'te modern ulusa dönüşüm süreci Avrupa'nın diğer ülkelerine kıyasla daha erken başladı. Siyasal karışıklıklar farklı prensliklerde yaşayan halkların kenetlenmelerini sağladı. Bu dönemde siyasal grupların oluşumu XX. yüzyıla uzanacak ayrışma hatları doğrultusunda gerçekleşti. Katolikliği ulusal kimliğin temel unsurlarından biri olarak gören muhafazakâr akım geleneksel kurum ve sembollerini sahiplenmek suretiyle milliyetçi duyguları uyandırdı (Wils, 2005: 120-123).

Modern Devletin Yerleştirilmesi

Belçika Fransız hâkimiyeti altında etkili bir modernleşme süreci yaşadı. Bu süreçte Katolikliğin ve sınıfsal imtiyazların hüküm sürdüğü ademimerkeziyetçi bir düzenden, sanayileşmeyi hızlandıran merkeziyetçi ve laik bir sisteme geçildi (Raxhon, 1996: 46). Hukukî planda sınıflar arası ayırımın yerini eşitlik ilkesi ve anayasal haklar aldı. Belçika'nın Fransız modeli doğrultusunda dokuz departmana ayrılmasıyla özerk prensliklere dayalı örgütlenme son buldu. İdarî yapının sadeleşmesiyle birlikte dolaşım ve ticaretin kolaylaşması bölgeler arası kaynaşmayı güçlendirdi. Dağınık adalet teşkilâtı bütünüyle yeniden yapılandırılarak hiyerarşik bir organizasyona kavuşturuldu. Yerel uzunluk ve ağırlık birimleri metrik sistem karşısında geçerliliklerini yitirdiler. Bu dönüşüm çerçevesinde ortak bir kaderi paylaşan "Sabık Belçika Departmanları"nın bir bütün teşkil ettikleri algısı perçinlendi (Wils, 2005: 125-126).

Fransız hükûmetinin radikal uygulamaları nedeniyle yeni rejimin ilk yılları gerilimli dönemlere sahne oldu. Dinî kurumları kamu otoritesine tâbi kılmaya yönelik cumhuriyetçi rejimin laikleştirme siyaseti Kilise'nin dünyevî iktidarını sarstı. Nüfus hizmetleri, hayır işleri ve eğitim hayatı ruhbanın denetiminden çıkarıldı. Kilise'ye bağlı kolejler ve Leuven Üniversitesi kapatıldı. Kraliyete karşı nefret yeminini reddettikleri için kiliselerine kilit vurulan yüzlerce rahip sürgün ve hapis cezalarına çarptırıldılar. Kilise mülklerinin istimlâk edilerek satılması yeni bir varlıklı kesim yarattı. Ağır vergi tahsilâtının devam ettiği bu ortamda mecburî askerlik hizmetinin getirilmesi, Flaman kırsal bölgelerinde yoğunlaşan silahlı halk ayaklanmalarını tetikledi ("Köylüler Savaşı") (1798) (Manhès, 2005: 105). Napolyon Bonapart'ın iktidarı ele almasının ardından dinî kurumlar üzerindeki baskılar azalırken, Vatikan'la bir *concordat* akdedilmesi Kilise - hükûmet ilişkilerinin

normalleşmesini sağladı (Delville, 2006: 80-82). Yakalanan istikrar ortamı kurumsal reformların pek çok alanda kalıcı surette yerleşmesine zemin hazırladı. Sanayi devrimiyle Kıta Avrupasının diğer bölgelerinden önce tanışan Belçika büyük bir atılım gerçekleştirdi. Loncaların iktisadî korumacılığına son verilmesi sanayi ve ticaret burjuvazisine geniş olanaklar sundu. Schelde Nehri'nin açılması ve alt yapının iyileştirilmesi büyüme için uygun koşullar yaratırken, sınaî yatırımlar hükûmet tarafından desteklendiler. İngiliz ürünlerinin rekabetini engelleyen kıta ablukasının himayesinde Belçika malları Fransız İmparatorluğu'nun geniş pazarlarına erişim imkânı buldular (Bitsch, 2004: 66-67).

Fransız ilhakı yılları Belçika'da dillerin kullanımına ilişkin düzenlemelere yön verecek bir kültürel dönüşüm dönemi de teşkil ettiler. Departmanlaşma öncesinde Belçika coğrafyası muhtelif prensliklerin sınırları dâhilinde farklı dillerden toplulukların yaşadığı bir bölge olagelmişti. Öyle ki Flander Kontluğu, Brabant Dukalığı ve Liège Prensiği'ni doğu-batı yönünde kat eden bir hattın kuzeyinde standart Felemenkçeye yakınlık arz eden Flaman lehçeleri, güneyinde ise Fransızcayla benzerlikler gösteren *Wallon*, *Picard* ve *Gaumais* gibi gallo-roman dilleri konuşulmaktaydı (Beaufays, 1988: 64). Ayrıca Lüksemburg Dukalığı'nın doğu kesiminde Almancanın bir lehçesi olan *Letzebuergesch* geçerliydi. Öte yandan Burgonya Düklerinin ardından İspanya ve Avusturya Habsburglarıyla devam eden bir gelenek olarak merkezî idareye bağlı organların iç işleyişinde Fransızca kullanımı yerleşmişti. Mamafih yabancı hanedanların hâkimiyeti altında prensliklerin kültürel kimliğine müdahale edilmemişti. Vilâyet ve kent idareleri faaliyetlerinde halkın dilini kullanmışlar, hatta pek çok bölgede görevlilerinin çok dilli olmalarına özen göstermişlerdi (Janssens, 2006: 268-270). Ancak Fransız rejimiyle beraber Belçika'da Fransızca'yı yaymak için sistematik bir politika izlendi. İdarî ve adlî faaliyetlerde Fransızca kullanımı zorunlu kılındı. Fransızca eğitim ve kültür hayatına da hâkim oldu. Belçika üst sınıfları bu ortamda etkili bir *francisation* ("Fransızlaşma") süreci yaşadılar (Roegiers/Van Sas, 2006: 300-301).

Fransa'nın askerî gücünün çöküşünü getiren Rusya Seferi (1812) ve Leipzig Muharebesi'nin (1813) ardından Felemenk'te Fransız hâkimiyeti hızla çözüldü (Grab, 2003: 72-73). Lâkin kuzeyin kaderi güneyinkinden çok farklı bir seyir izleyecekti. Fransız işgali Belçika'nın ardından Felemenk Birleşik Eyaletleri'ne uzanmıştı. Bu müdahale karşısında *stadhouder* V. Willem İngiltere'ye sığınmıştı (1795). Fransa vesayeti altında yaşanan Batav Cumhuriyeti (1795-1806) ve Hollanda Krallığı (1806-1810) deneyimlerini Kuzey Felemenk'in Fransız İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesi izlemiştir (Edmundson, 1922: 363-389). Britanya hükûmetinin savaş ertesi Avrupa tasarımının temel unsurlarından bir Fransa'ya karşı kuzeyde güçlü bir tampon devletin teşkili oldu. Bu kapsamda Kuzey Felemenk'te Orange-Nassau

Hanedanı yönetiminin yeniden kurulması desteklendi. İngiltere'den Hollanda'ya dönen Orange Prensi, I. Willem adıyla, "egemen prens" ilân edildi (1813). Müttefik devletler fetih haklarına istinaden Londra Protokolü'nde Belçika'nın Hollanda'ya bağlanma koşullarını belirlediler (1814) (Chappin, 1984: 86). Viyana Kongresi eski Felemenk Birleşik Eyaletleri ile sabık Belçika Vilâyetleri'nin Orange Prensi'nin egemenliği altında Felemenk Krallığı'nı oluşturmasını onayladı (1815) (Kishlansky vd., 1998: 742).⁴ Ancak Hollanda ile Belçika arasındaki ayrışma hatlarının yarattığı sorunlar iki ülkeyi bütünleştirme projesini akamete uğratacaktı.

Bütünleşme ve Ayrışma Dinamikleri

Birinde Protestanlığın diğerinde ise Katolikliğin hâkim olduğu iki ülkenin birleşmesi, yeni rejimde dinin statüsünün düzenlenmesini hassas bir mesele kılmaktaydı. I. Willem'in siyasal modeli Katolik Kilisesi'nin beklentileriyle temelden çelişmekteydi. Lutherci *Staatskirchentum* (Devlet Kilisesi) geleneği ve Protestan Alman devletlerinden esinlenen Felemenk Kralı, Roma-Katolik inancını ulusal çerçevede örgütlenmiş bir Hıristiyanlığa entegre etmeyi tasarlamaktaydı (Wils, 2005: 139). Birleşmeyi çerçeveleyen bir anayasal sistem oluşturmak üzere hazırlanan Temel Kanun taslağının açıklanmasıyla birlikte Kilise ile Willem arasındaki görüş ayrılıkları su yüzüne çıktı. Ülkedeki tüm dinî topluluklara eşit bir koruma sağlanmasını öngören anayasa hükümleri Belçikalı piskoposların itirazıyla karşılaştılar. Ultramontanist ruhbanlara göre dinî hoşgörü ilkesi Belçika'da Katolik hâkimiyeti ve Kilise'nin yetkileri için bir tehdit teşkil etmekteydi.⁵ Tepkilere rağmen güney vilâyetlerinin Katolik kimliğinin anayasada tanınması talebi karşılanmadı (Chappin, 1984: 188-193). Akabinde Hollanda yönünden Felemenk Parlamentosu'nda oybirliğiyle kabul edilen anayasa taslağı, ruhbanla yaşanan gerilimin de etkisiyle Belçika'da geniş bir eşraf meclisi tarafından reddedildi. Willem buna rağmen Temel Kanun'un kabul edildiğini ilân etti.⁶ Böylelikle yeni devletin anayasal temelleri sorunlu bir biçimde atılmış oldu (Juste, 1868: 130-131).

Willem'in dinî reformları II. Joseph dönemi uygulamalarını andırır cinstendi. Küçük ruhban okulları kapatılarak devlet eliyle "aydın" din adamları yetiştirmek üzere *Collegium Philosophicum* adıyla zorunlu bir eğitim kurumu

⁴*Traité de Vienne.*

⁵*Ultramontanisme* Kilise'nin Vatikan'a bağlılığını ve sivil otoritenin dinî otoriteye tâbi olmasını savunan bir Hıristiyan akımdır.

⁶*Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden.*

kuruldu (De Gerlache, 1859 (II): 190-193). Kilise'nin eğitim alanındaki tekeline kırmaya ve Katolik okullarını denetim altına almaya yönelik adımlar atıldı. Krala göre laik bir sistemde Katolik ve Protestan Kiliseleri kamu düzeninden soyutlanamazlardı. Kiliselerin faaliyetleri denetlenebilir, piskopos atamalarına müdahale edilebilirdi. Willem'in antiklerikal politikası laik devlet taraftarı kesimlerde destek bulmakla beraber, Katoliklerin büyük çoğunluğunca tepkiyle karşılandı. Temel değerlerine ağır bir darbe vurulduğuna inanan Katolik din adamları ve aydınlar kitlesel bir muhalefet hareketine öncülük ettiler (Witte, 2005: 34-38).

Felemenk Krallığı'nın siyasal rejimi temsili organlara yer vermesine rağmen yeni ihtilâflara kapı aralamaktaydı. Parlamento (*Staten-Generaal*), üyeleri kral tarafından belirlenen Birinci Kamara ile servete bağlı oy hakkı temelinde kademeli bir seçimle şekillenen İkinci Kamara'dan oluşmaktaydı. Belçikalılar Hollandalılara kıyasla çoğunlukta oldukları halde (3,5 milyona karşı 2,5 milyon), İkinci Kamara'da sandalyeler iki kesim arasında eşit şekilde paylaştırılmıştı. Temsili sistem bu surette siyasal hâkimiyetin Belçikalıların eline geçmesini önleyerek Hollanda'nın merkezi konumunu korumaya yönelmekteydi. Siyasal rejim parlamenter nitelik taşımamaktaydı. Parlamento hükûmet tarafından hazırlanan kanun taslaklarını ve bütçeyi tadil etmeksizin oylayabilmekle beraber, kanun teklifinde bulunamamaktaydı. Bakanlar parlamentoya değil, krala karşı sorumluydular. Parlamento hükûmeti denetleyememekte, bilhassa gensoru yoluyla düşürememekteydi (Bitsch, 2004: 69). Bakanlıkların merkezleri ve önemli kamu kurumlarının çoğu kuzeyde bulunmaktaydı. Hükûmet, bürokrasi ve orduda Hollandalıların ölçüsüz bir sayısal üstünlüğe sahip olmaları Belçikalılara alt bir konuma itildiklerini hissettirmektedir (Juste, 1868: 138-139).

Ülkenin genel yönelimlerini belirlemek konusunda uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemeyen I. Willem'in yönetim tarzı otoriter bir karaktere bürünmekteydi. Rejimin eleştiriye karşı tahammülsüzlüğü aykırı görüşler dillendiren gazeteci, yazar ve din adamlarına yönelik kovuşturmaları beraberinde getirdi (De Gerlache (II), 1859: 105-110). Willem'in tartışma yaratan uygulamalarından biri de ulusal birliği pekiştirmek adına izlediği dil politikası oldu. Flaman vilâyetleri ile Brüksel'deki adli ve idari kurumlarda Felemenkçe kullanımı zorunlu kılındı. Belçika'nın güney vilâyetlerinde ise Felemenkçe öğrenimi teşvik edildi. Kamu görevliliği için "ulusal dili" bilme koşulu getirilmesi, yalnızca Fransızca konuşabilenlerin bürokrasiden dışlanmasını sonuçladı. Felemenkçeye tanınan öncelik kariyerlerini tehdit altında gören Frankofon hukukçu ve memurlar arasında memnuniyetsizlik yarattı (Roegiers, Van Sas, 2006: 313). Felemenkçe vasıtasıyla Kalvinist fikirlerin yayılmasından endişe eden Katolik Kilisesi dil politikasını şüphyle karşıladı. Siyasal sistem ve yönetim anlayışına bağlı sorunlar entelektüel

burjuvazinin öncülük ettiği liberal bir muhalefet akımının gelişmesine neden oldular. Liberaller parlamenter bir rejimin tesisi, basın özgürlüğünün sağlanması ve güneye yönelik ayrımcılığa son verilmesi gibi siyasal talepleri yükselttiler (Delwit, 2010: 14).

Belçika-Hollanda birleşmesinin sağlayabileceği ekonomik imkânlar önemli bir bütünleşme faktörü olarak görüldüler. Ancak önceliklerin farklılaşması bu alanda dahi ihtilâflara neden oldu. Serbest ticaret rejimi altında deniz aşırı pazarlardan yararlanmak isteyen Hollanda burjuvazisi gümrük vergilerinin düşük tutulmasından yanaydı. Belçika ise genç endüstrisini ayakta tutmak için korumacı bir siyasete ihtiyaç duymaktaydı (Roegiers, Van Sas, 2006: 311). Hollandalılar ve Belçikalılar ekonomik sorunlarından ötürü birbirilerini suçladılar. Çatışan taleplerin yarattığı gerilim İkinci Kamara'ya kadar ulaşan bir kuzey-güney ayrışmasına yol açtı. Tahıl ve hayvan kesim vergileri tarımsal Belçika'da sıkıntılara neden olurken, yeni vergi sisteminin tacir Hollanda lehine işlediği kanaati yayıldı (Juste, 1868: 134-136). Sorunlara rağmen hükûmetin malî desteği, modern üretim teknikleri ve Felemenk sömürgelerinin sunduğu imkânlar sayesinde tekstil, metalürji ve kömür sanayilerinde büyük bir gelişme gösterildi. Öyle ki Belçika'nın güneyi 1830 yılına doğru İngiltere'den sonra dünyanın en sanayileşmiş bölgesi haline geldi (Bitsch, 2004: 75). Willem'in sanayileşme politikası müteşebbis burjuvazi tarafından desteklenmekle beraber, kamu borcunda yol açtığı ciddi artış sebebiyle muhafazakâr çevrelerce eleştirildi. Malî politika bilhassa Belçikalılar için hassas bir meseleydi. Zira kamu borcunun % 95'i Hollanda'dan kaynaklandığı halde, borç yükü Belçika'yla eşit olarak paylaşılmaktaydı. Ayrıca güney vilâyetlerinin malî katkı oranı % 50'ye ulaşmakta, ancak harcamalara katılım oranı % 20'lerde kalmaktaydı (Witte, 2005: 21-22).

Kriz ve Devrim

Belçika'da gelişen Katolik ve liberal muhalefet hareketleri talep ettikleri reformların hayata geçirilmesini sağlamak için stratejik bir ittifak kurdular (1828). *Unionisme* adıyla tanınan bu ittifak siyasal pozisyonları genel bir özgürlük prensibi etrafında yakınlaşmış olan Katolik ve liberal grupların işbirliği yapmalarına dayanmaktaydı. Basın organları ve kitlesel imza kampanyaları vasıtasıyla sürdürülen *unioniste* mücadele çeşitli alanlarda gecikmiş tavizlerin verilmesini sağladı. Fakat siyasal sisteme ilişkin yapısal reform talepleri reddedilirken, liberal gruplara karşı basın davaları üzerinden otoriter tedbirlere başvuruldu (De Gerlache (II), 1859: 194-238). Belçika menşeli muhalefet hareketleri ayrılıkçı bir hedef gütmemekteydiler. Gergin dönemlerde dahi az sayıda yazar idarî ayrışma fikrini savundu. Esasen Belçika'da henüz olgunlaşmış bir ulusal bilinç mevcut değildi. Ancak

Felemenk yönetiminin kuzeyin menfaatlerini himaye eden politikaları güneyde kolektif kimlik algısını güçlendirdi. Bu bakımdan siyasal gerilimler ulusal duyguyu beslediler. İsyanın tetiklediği hızlı dönüşüm sürecinde gelişen bağımsızlıkçı eğilim kısa sürede gelişmelere hâkim oldu (Witte, 2005:40). Toplumsal muhalefetin yükselmesinde sosyo-ekonomik konjonktür belirleyici oldu. Avrupa genelinde yaşanan ekonomik kriz Belçika'da ciddi sorunlar doğururken (1829), sert kış mevsimini izleyen verimsiz hasat sosyal krizi ağırlaştırdı. Fransa'da gerçekleşen Temmuz İhtilâli Belçika'da huzursuzluğu arttırdı (1830) (Bitsch, 2004: 79).

25 Ağustos gecesi Brüksel'de patlak veren gösteriler, kamu binalarına yönelik saldırı ve yağma olaylarının başlamasıyla isyana dönüştü. Resmî makamların aczi karşısında şehirde düzeni Brüksel burjuvazisinin kurduğu muhafız teşkilâtı sağladı (Dumont, 2008: 58). Parlamentoda idarî ayrışma tartışmaları sürerken isyanı bastırmak üzere harekete geçen Felemenk birlikleri Brüksel kapılarında gönüllülerin şiddetli direnişi karşısında geri çekildiler (23-27 Eylül). Çarpışmalara katılanların sosyal profilleri hakkında kantitatif bir inceleme gerçekleştiren John W. Rooney, bu kişilerin büyük oranda işçilerden oluşmalarına ve Hollanda karşıtı duygular taşımalarına rağmen sınıfsal veya ulusal bir güdüyle hareket etmedikleri sonucuna varmaktadır. Direnişçilerin tutumları üzerinde dönemin ekonomik koşullarının etkili olduğunu vurgulayan Amerikalı tarihçi, kitlelerin şehirlerine saldıran bir orduya karşı spontane bir tepki gösterdiklerini belirtmektedir (Rooney, 1981: 484-487). Çarpışmaların saikleri bir yana, "Eylül Günleri" Belçika'ya bağımsızlığın yolunu açtılar. Geçici bir hükümet Belçika Vilâyetleri'nin bağımsız bir devlet oluşturacaklarını ilân ederek, kurucu meclis niteliğinde bir ulusal kongrenin toplanacağını duyurdu (4 Ekim). İsyân dalgası diğer şehirlere yayılırken, gönüllü grupları Felemenk birliklerini ülkeden çıkarmaya koyuldular. Ancak Belçika'nın kaderini büyük devletlerin kararı tayin edecekti (Arblaster, 2006: 178-180).

Belçika'nın Felemenk Krallığı'ndan kopuşu Avrupa düzeni bakımından kritik bir sapma teşkil etmekteydi. Fransa'ya karşı çekilen seddin çöküşü Paris'te memnuniyetle karşılandı. Fransız hükümeti büyük güçlerin çözüm konusunda uzlaşma sağlanmadan harekete geçmeleri halinde Belçika lehine müdahalede bulunacağını ilân etti. Muhafazakâr güçler (Prusya, Rusya ve Avusturya) iç sorunları nedeniyle Felemenk Krallığı'nın bütünlüğünü korumak uğruna askerî bir harekâta girişebilecek durumda değildiler. İngiltere'nin temel kaygısı Belçika'nın Fransa tarafından ilhakını önlemektir. Güçler dengesini tehdit eden bu gelişmenin bir Avrupa savaşını tetiklemesi engellenmeliydi. Büyük güçler bu faktörlerin etkisiyle Londra Konferansı'nda Belçika'nın

bağımsızlığını tanıdılar (Bitsch, 2004: 82-86). Bu süreç zarfında Ulusal Kongre Belçika'nın hükümet şeklini temsilî anayasal monarşi olarak belirledi⁷ ve bu doğrultuda şekillenen Belçika Anayasası'nı kabul etti (1831).⁸ Alman prens Leopold von Sachsen-Coburg'un kral seçilmesiyle uluslararası dengeler açısından hassas bir sorun aşılmış oldu (Raxhon, 1996: 33-38).

2-Ulusun İnşası

Ulus Devletin Temelleri

İsyan günlerini izleyen iktidar değişimine radikal gruplar öncülük ettikleri halde, Belçika Devleti'nin kuruluş sürecini siyasal yelpazenin merkezinde yer alan kesimler yönlendirdiler. Siyasetin seyri üzerinde etkili olan aktörler bu aşamada uzlaşmacı bir tutum sergileyerek, kalıcı bir mutabakat sağlamayı hedeflediler. Bu bağlamda ılımlı liberallerin temel taleplerini karşılamakla beraber, sosyo-ekonomik planda hâkim konumda bulunan geleneksel sınıfların onayını alacak modern bir rejim kurma eğilimi öne çıktı. Böylece yeni siyasal sistem toprak sahipleri, ruhban ve burjuvazi arasındaki güç ilişkilerinin belirlediği sınırlar dâhilinde Katolikler ile liberallerin uzlaşmasıyla oluştu. Neticede erkler ayrılığı esasının katı surette uygulanmadığı parlamenter bir rejim tesis edildi (Witte, 2005: 81-90).

Ulus egemenliği esası anayasada açıkça yer almaktaydı. Lâkin siyasal katılım elitist bir anlayışla sınırlanmıştı. Kadınlar siyasal hayatın bütünüyle dışında bırakılmışlardı. Parlamento seçimleri tek dereceli olmakla birlikte, oy hakkı yüksek bir vergi ödeme şartına bağlanmıştı. Kırsal kesim için kentlere nazaran daha düşük bir seçmen vergisi öngörülmüş olması seçimlerde muhafazakârlara avantaj sağlamaktaydı. Parlamantonun çift kamaralı yapısının bir siyasal istikrar faktörü olması umulmuştu (Raxhon, 1996: 67-72). Yasama erki bu eksende Temsilciler Meclisi ve Senato tarafından birlikte kullanılmaktaydı. Parlamento ayrıca yıllık bütçeyi karara bağlamakta ve bakanları düşürebilmekteydi. Temsilciler Meclisi'ne seçilebilmek için yirmi beş yaşını tamamlamış olmak yeterliydi. Ancak seçmenlerin genel yönelimi itibarıyla uygulamada temsilci adayları varlıklı kesimlerden gelmekteydi. Temsilciler Meclisi'ni dengeleyecek muhafazakâr bir organ olarak tasarlanan Senato, ağır adaylık şartları nedeniyle büyük oranda aristokrat kökenli toprak sahiplerinden oluşmaktaydı (Lamberts, 2006: 320-321).

⁷Ulusal Kongre seçimle belirlenen iki yüz üyeden oluşmaktaydı. Oy hakkının vergi ödeme veya ehliyete bağlı olduğu seçime kırk altı bin kayıtlı seçmenden yaklaşık otuz bini katılmıştı (Delwit, 2010: 19).

⁸*Constitution de la Belgique.*

Kralın yetkileri anayasada belirlenenlerden ibaret olmakla beraber, kayda değer bir bütün teşkil etmekteydiler. Kral kanun teklifinde bulunmak, kanunları onaylamak ve ısdar etmek suretiyle yasama erkinin kullanımına katılmaktaydı. Bakanlar kral tarafından atanmakta ve azledilebilmekteydiler. Bununla birlikte kralın tüm işlemleri karşı imza esasına tâbiydi. Ancak I. Léopold hükûmetlerin oluşumu ve politikaları üzerinde uzun süre belirleyici oldu. Bu sebeple uygulamada “yarı-parlamentar bir sistem” işlemekteydi. Liberal Parti'nin kuruluşunu takiben parti hükûmetlerinin oluşumu Belçika'da gerçek anlamda parlamenter bir rejime geçişi sağlayacaktı (Gubin, Nandrin, 2005: 33).

Anayasada teminat altına alınan temel hak ve özgürlüklerin çeşitliliği kuruluş sürecine hâkim olan uzlaşmacı yaklaşımın eseri oldu.⁹ Bu kapsamda Kilise'nin hassasiyetleri dikkate alınarak dinî kurumlara özerklik sağlayan özgün bir model benimsendi. Kilise personel atamalarının yanı sıra ibadet, eğitim ve hayırseverlik faaliyetlerini hükûmetin müdahalesi olmaksızın serbestçe düzenleyebilmekteydi. Fransız rejimi döneminde kilise mallarını hedef alan istimlâk uygulamalarını tazmin etmek üzere rahiplerin maaşları devlet tarafından karşılanmaktaydı. Bu itibarla Kilise ve devlet arasında mutlak bir ayrılık söz konusu değildi. Kilise'nin menfaatlerini gözeten bu sistemin kabulü Katoliklerin siyasal ağırlığını yansıtmakla beraber, rejimin ilk yıllarında pek çok liberal liderin toplumsal düzenin sağlanması için ruhbanın desteğini gerekli gördüğünü ortaya koymaktaydı. Liberallerin buna rağmen medenî nikâhın dinî nikâha önceliğini kabul ettirmeleri sivil otoritenin bağımsızlığını vurgulamak bakımından manidardı (Bitsch, 2004: 106).¹⁰

Anayasa merkezî idare ile vilâyetler ve komünler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesini kanuna bırakmıştı. *Ancien Régime* altında özerkliği haiz olan bu birimler Fransız ve Felemenk dönemlerinde merkeziyetçi bir idarî yapılanmaya entegre edilmişlerdi.¹¹ Belçika'da birçok liberal lider Fransız İhtilâlî'yle gelişen üniter devlet anlayışının etkisindeydi. Bu perspektife göre ülkede ulusal kaynaşma ve sosyal kontrolü sağlayacak, dışarıda ise baskılara karşı durabilecek güçlü bir devlet inşa etmenin yolu merkeziyetçi bir sistemin

⁹Anayasada öngörülen başlıca temel hak ve özgürlükler şunlardı: *kanun önünde eşitlik ilkesi, bireysel özgürlük, kanunî hâkim ilkesi, cezaların kanuniliği ilkesi, konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, mal müsadereci cezasının ilgası, medenî ölümün ilgası, din ve ifade özgürlükleri, eğitim özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplantı hakkı, örgütlenme hakkı, dilekçe hakkı, yazışma gizliliğinin dokunulmazlığı, dil özgürlüğü.*

¹⁰Anayasanın m.16 § 2 hükmü şu şekildeydi: “İcabında kanunen tesis olunacak istisnalar haricinde, medenî nikâh her zaman evliliğin takdisine takaddüm edecektir.”

¹¹Belçika 2492 adet komün barındıran dokuz vilâyete ayrılmaktaydı. Vilâyetler anayasada şöyle sıralanmıştı: Anvers, Brabant, Batı Flander, Doğu Flander, Hainaut, Liège, Limbourg, Luxembourg ve Namur (Blaise, 2007: 7).

yerleştirilmesinden geçmekteydi (Beaufays, 1988: 64). Ancak bölgesel ve yerel özerklik geleneğinin korunmasını isteyen muhafazakâr ve liberal grupların muhalefeti sebebiyle merkezîyetçi bir üniter devlet yapısı oluşturan kanunların kabulü gecikmeyle gerçekleşebildi (1836) (Witte, 2005: 97-100).

Belçika siyasal sistemi, radikal demokratların beklentilerini karşılamamasına rağmen, dönemi için liberal bir karakter arz etmekteydi (Mnookin/Verbeke, 2009: 157). Yeni rejim büyük ölçüde muhafazakârların yönelimleri doğrultusunda şekillendiği halde, siyasal özgürlüklerin gelişebileceği bir mecra açmaktaydı. Meşrutî monarşi ve parlamenter sistem siyasal gücün parlamento ile hükûmetin elinde yoğunlaşmasını sağlamaktaydı. Kilise ifade özgürlüğünün sonuçlayacağı çoğulcu düşünce ortamına tahammül etmek durumundaydı. Anayasanın tanıdığı özgürlük temelinde basın serbestçe gelişebilecekti. Dolayısıyla siyasal sistem burjuvazinin hâkimiyetini kurabileceği liberal bir toplum düzeninin inşasına imkân tanımaktaydı. Belçika devlet modeli bu özgün karakteri nedeniyle XIX. yüzyıl boyunca pek çok Avrupa ülkesine emsal teşkil etti (Witte, 2005: 193-194).

Ulus ve Dil

Devrim ertesinde Belçika’da büyük bir dilsel çeşitlilik hüküm sürmekteydi. Halk arasında yerel lehçeler canlılığını koruduğu halde, üst sınıflarda Fransızca kullanımı yerleşmişti. Flaman elitinin de benimsediği Fransızca, ülkenin güneyinde olduğu kadar kuzeyinde de burjuvazinin dili hüviyetini kazanmıştı (Pirotte, 2002: 27). Sakinlerinin % 70’i bir Felemenk lehçesi olan Brabant Flamancası konuştuğu halde, başkent Brüksel güçlü bir Frankofon elit barındırmaktaydı. Fransızca bir azınlığın dili olmakla birlikte, coğrafi dağılım itibarıyla Belçika’daki en yaygın dildi. Nitekim Ulusal Kongre’de görüşmelerin Fransızca yürütülmesi benimsendi. Bu karmaşık manzara karşısında Geçici Hükûmet yurttaşların idarî ve adlî mercilerle olan ilişkilerinde dil serbestisinden yararlanmalarını kabul etti. Fakat kanunların ve hükûmetin işlemlerinin yer aldığı resmî bültenin Fransızca yayımlanmasını kararlaştırdı. Bu tercih Belçika’da konuşulan Flaman ve Alman lehçelerinin çeşitliliğine nazaran Fransızcanın yeknesak yapısına işaret eden işlevsel bir gerekçeye dayandırılmaktaydı (Blampain vd., 1997: 434).¹² Anayasa dillerin kullanımının “ihtiyarî” olduğunu belirtmek suretiyle bireysel dil özgürlüğünü güvence altına aldı. Ancak buna paralel olarak kamu otoritesinin işlemleri ve adlî işler bakımından konunun kanunla düzenlenebileceğini öngördü. Flamanca veya Almanca konuşulan komünler için kanunların resmî bültende bu

¹²Arrêté du Gouvernement provisoire du 16 novembre 1830.

dillerdeki tercümeleleriyle yayımlanmaları kabul edilmekle birlikte, yalnızca Fransızca metinlerin resmî statüyü haiz olmaları esası benimsendi (De Brouckere, Tielemans, 1836: 476).

Merkezî idarenin faaliyetlerinde Fransızca kullanılmasının ardında karmaşık bir tarihsel süreç yatmaktaydı. XVIII. yüzyılda Fransızcanın Belçika eğitim ve kültür hayatında önem kazanması, bu dilin Avrupa'da ortak kültür dili olarak yükselişinin bir yansıması olmuştu. Aynı devirde Avusturya rejimine bağlı Frankofon merkezî idare bürokrasisinin etkisiyle Brüksel'de üst sınıflar arasında yayılan Fransızca, bir sosyal statü ve itibar sembolü haline gelmişti (Bitsch, 2004: 56). Bu spontane sosyo-kültürel değişim sürecinde halk dilinde kültürel üretim gerilemişti. Aydınlanma'nın etkisiyle XVIII. yüzyıl sonlarına doğru bu yönelime karşı bir tepki eğilimi belirmişti. Brabant İhtilâli'ne giden günlerde demokrat grupların bildiri ve yazışmalarında halk dilini kullanmaları bu eğilimin bir göstergesiydi (Wils, 2005: 170-171). Liberal lider J.B. Verlooy bu dönemde yayınladığı bir risaleyle, Felemenkçenin Flaman eliti arasında itibar kaybetmesine itirazını dile getirmişti. Brabant'lı avukat demokrat bir güdüyle özgürlüğün ve halkın dili olarak yücelttiği Felemenkçenin, bilim ve kültür dili olarak ihya edilmesini savunmuştu.¹³ Ancak Fransızca kullanımı hala Brüksel merkezli bir azınlığa özgüydü. Brüksel sakinlerinin çoğunluğunun dili olan Felemenkçe kent idaresinin de diliydi.¹⁴

Belçika elitinin belirgin bir Frankofon karakter kazanması Fransız rejiminin izlediği dil politikasının eseri oldu. Lode Wils dillerin kullanımı yönünden bu dönemin esas sonucunun liberal kamuoyunda yarattığı değişim olduğunu ifade etmektedir. Fransız Devrimi'yle beraber Fransızca özgürlük fikrinin sembollerinden biri haline gelirken, devrim ordularının işgal ettiği bölgelerdeki demokratlar arasında ülkelerinin Cumhuriyetçi Fransa tarafından ilhak edilmesinden yana tavır alan jakoben gruplar türemişti. Nitekim ilhak döneminde Belçikalı liberaller Fransızcaya karşı halk dilinin savunusunu terk ettiler. Geleneksel değerlerin taşıyıcısı ve modernist fikirlerin yayılmasına karşı bir set olarak görülen halk diline sahip çıkmak Kilise ve muhafazakâr kesimlere kaldı (Wils, 2005: 171-172). Bu eğilim Felemenk Birleşik Krallığı

¹³*Verhandeling op d'Onacht der moederlyke Tael in de Nederlanden.*

¹⁴Paul de Ridder Brüksel'de çeşitli kurumların arşivlerinde bulunan 1500-1794 dönemine ait binlerce belgenin % 95'inin "Felemenkçe" yazılmış olduğunu saptamıştır (De Ridder, 2004: 159-162). Yazar her ne kadar bu tespitinde "Felemenkçe" (*Dutch*) terimini kullanmaktaysa da söz konusu belgelerin Brabant lehçesiyle (*Brabants*) yazıldıklarını varsaymak daha doğru görünmektedir.

döneminde devam etti. I. Willem'in dil politikası resmî sahada etkili olmakla beraber, Belçika'da Felemenkçenin yerel Flaman lehçeleri karşısında standart bir dil olarak yerleşmesini sağlayamadı. Devrimin ardından Fransızca bağımsızlık mücadelesiyle özdeşleşti. Topluluklar arası dil farklılıklarına siyasal bir anlam atfedilmeyen bu dönemde siyasal ve ekonomik gücü temsil eden Fransızca, bir halktan ziyade toplumsal bir sınıfın dili konumundaydı. Bu bakımdan devletin Frankofon karakteri Belçika elitinin kültürel kimliğini yansıtmaktaydı (Karmis, Gagnon, 1996: 439).

Fransızca daha temelde bir ulusal bütünleşme aracı olarak görüldü. Birden çok resmî dilin ulusal birlik için sakıncalı olacağı düşünülmekteydi. Oranjist ve Kalvinist çağrışımlar nedeniyle itibar kaybına uğramış Felemenkçenin referans dili olarak muhafaza edilmesi kaygısını sınırlı bir entelektüel grubu taşımaktaydı. Flander'de yaşanan ağır ekonomik ve tarımsal kriz nedeniyle Flamanca sefalet ve geri kalmışlıkla anılmaktaydı. Anlam zenginliği modernlik-medenilik ekseninde güçlenen Fransızcanın, yerel lehçelerin üzerinde ulus-devletin ortak ve birleştirici dili olması makul bir tercih olarak algılanmaktaydı. Dolayısıyla Flaman, Valon ve Alman lehçeleri eşit seviyede görülmeyle beraber, düşük bir sosyal statüye yerleşmekteydi. Bu yaklaşıma göre Flamancaya yakınlık arz eden Felemenkçenin resmî dil olarak kabulü, Flamanlara avantaj sağlayacağı için Valonlar açısından ayrımcı bir uygulama teşkil ederdi. Böylelikle Felemenkçe Valon ve Alman lehçeleriyle aynı muameleye tâbi tutulmaktaydı (Witte, 2005: 165-166). Fransızcanın Belçika'nın tek resmî dili haline gelmesiyle birlikte, üniter devleti federalleşmeye sürükleyecek olan bir ihtilâfin tohumları atılmış oldu. Buna rağmen "dil meselesi" Belçika'da uzun süre temel bir siyasal ayrışma konusu teşkil etmedi.

Siyasal Kutuplaşma

Katolik ve liberal grupların Felemenk hükûmetine karşı birleşmeleriyle gelişen *unionisme* akımı bağımsızlık ertesinde devam etti. Felemenk Krallığı'nın hasmâne tutumu ve rejime muhalif grupların faaliyetleri karşısında Katolik-liberal ittifakının sürdürülmesi her şeyden önce ulusal birlik ve bağımsızlığın korunması için yurtsever bir gereklilik addedildi. Bununla birlikte *unionisme* pek çok kişi için stratejik bir tutumun ötesinde, müzakere ve uzlaşmaya dayalı bir yönetim ve toplum modelini ifade etmekteydi. Muhafazakârlar ve liberaller bu anlayışla seçimlerde ve parlamentoda işbirliği yaparak, her iki kampın ılımlı mensuplarının görev aldığı karma hükûmetler oluşturma yoluna gittiler. Anayasal kurumlar üzerindeki mutabakatın kolaylaştırdığı *unioniste* siyaset tarzı Belçika siyasal hayatına uzun bir dönem hâkim oldu. Parlamentoda devam eden işbirliğine rağmen Katolikler ile

liberaller arasındaki anlayış farklılıkları zaman içerisinde artan gerilimlerin kaynağı oldu. Felemenk Krallığı'nın Belçika'yı tanınması (1839) Katolik-liberal ittifakının temel gerekçesini ortadan kaldırırken, siyasal karşıtlıkların derinleşmesiyle *unionisme* çözümlerine girdi (Bitsch, 2004: 108-109).

Kilise ve dinin toplumsal rolü konusundaki ihtilâflar katı bir siyasal kamplaşmaya zemin hazırladı. Katolikliği ulusal kimliğin temel karakteristiği addeden muhafazakârların nazarında inanç özgürlüğü ilkesi Kilise'ye eğitim, sosyal yardım ve mezarlıklar gibi alanlarda serbestçe faaliyet gösterebilme imkânını sağlamaktaydı. Katoliklere göre devlet bu alanlarda mümkün olduğunca az inisiyatif olarak tâlî bir rol oynamalıydı (Deneckere, 2005: 31). Liberaller ise belirli kamu hizmetlerinin Kilise'nin tekeline bırakılmasının devletin dinî otoriteye tâbi kılınması anlamına geleceğini ileri sürmekteydiler. Eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesi için devlet dinen nötr bir kamu hizmeti sunmak suretiyle Katolik olmayan yurttaşların özgürlüğünü korumalıydı. Aslında bu söylemin arkasında ruhbanın sosyal ve kültürel hayat üzerinde vesayet kurma çabalarından duyulan rahatsızlık yatmaktaydı (Wils, 1994: 23-24). Bağımsızlık ertesinde dinî örgütlenme muazzam bir gelişme gösterirken, sosyal yardım ve hayır işleri kısa sürede ruhbanın eline geçti. Eğitim özgürlüğü ilkesi dinî grupların yeni okul ve kolejler kurmalarının önünü açtı. On yılda ilköğretimin yarısı ve ortaöğretimin tamamına yakını bu yolla Kilise'nin kontrolüne girdi. İlkokullarda zorunlu kılınan din dersleri üzerinde ruhbanın denetimi kabul edildi. Anayasal özgürlüklerin himayesinde geniş bir serbestî kazanan Kilise'nin nüfuz alanını hızla genişletmesi liberal kesimde *unionisme*'in muhafazakârların lehine işlediği yönündeki kanaati güçlendirdi (Delwit, 2010: 24-25).

Katoliklerle devam eden ittifaktan giderek kopan liberallerin bağımsız bir siyasal örgütlenmeye kavuşmalarında mason locaları merkezi bir rol üstlendiler. Belçika Devrimi Orange Hanedanı'na sadık localar ile ülkenin bağımsızlığını destekleyen localar arasında bir bölünmeye yol açmıştı. Yurtsever mason locaları bu ortamda büyük bir loca -*Grand Orient de Belgique*- bünyesinde toplandılar. Vatikan'ın Kilise-devlet ayrılığı düşüncesinin yanı sıra vicdan ve basın özgürlüklerini kınaması liberal çevrelerde kaygılara neden olmuştu.¹⁵ Kilise'nin Leuven'de açılacak Katolik Üniversitesi vasıtasıyla yükseköğretime el atmasına karşı harekete geçen antiklerikal masonlar Brüksel'de Hür Üniversite'nin kuruluşuna öncülük ettiler (1834). Piskoposların Katolikleri localara üye olmaktan men eden bir sirküler yayımlayarak masonluğa karşı alenen cephe almaları, locaların giderek daha belirgin bir antiklerikal çizgide politize olmalarını sonuçladı (1837).

¹⁵*Lettre encyclique, "Mirari Vos", 15 août 1832.*

Başlangıçta seçim komiteleri gibi faaliyet gösteren localar, daha sonra mason olmayanların da katılımına imkân veren seçim dernekleri kurmak suretiyle liberal hareketin partileşmesinin temellerini attılar. Servete bağlı oy esasının geçerli olduğu bir sistemde önemli bir nüfuz icra eden mason locaları Liberal Parti'nin güçlü bir müttefiki oldular (Gubin, Nandrin, 2005: 33-34, 46).

Liberal akım içinde siyasal ve sosyal reformlardan yana olan ilericiler faal bir kesim teşkil ettikleri halde, ekonomik liberalizm ve elitist sistemi savunan *doctrinaire* kesim hâkim konumdaydı. Anlaşmazlıklara rağmen antiklerikal bir program etrafında kenetlenen liberaller Belçika'nın ilk modern siyasal partisini kurdular (1846). Liberal Parti'nin çarpıcı bir seçim zaferiyle iktidara gelişi, Belçika'da homojen hükümetlerin siyasal programlarını taviz vermeksizin hayata geçirmeye çalışacakları altmış yıllık bir dönemin başlangıcı oldu (1847). Katolik-liberal ayrışmasında sanayileşmenin kentler ile kırsal kesim arasındaki karşıtlığı pekiştirmesi etkili oldu. Tabanını esas itibarıyla kentsel burjuvazinin oluşturduğu Liberal Parti, sanayi ve ticaret dünyasının menfaatlerini temsil etmekteydi. Toprak aristokrasinin etkili olduğu Katolik hareket ise daha ziyade taşrada destek bulmakta ve tarımsal kesimin menfaatlerine öncelik tanımaktaydı (Wils, 1994: 161). Avrupa'da yükselen devrim dalgası Belçika'da çeşitli demokratik reformların gerçekleştirilmesini teşvik etti (1848). Bu kapsamda seçmen vergisinin anayasada öngörülen asgarî düzeye düşürülmesi Liberal Parti'nin konumunu güçlendirdi (Lamberts, 2006: 323-324).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Belçika siyasal hayatı Katolik-liberal kutuplaşması etrafında gelişti. Çatışmanın odak noktasını sivil erk ile Kilise'nin yetki paylaşımının düzenlenmesi oluşturdu. Bu dönemde liberal hükümetler resmî eğitimi, vakıfların yönetimini, mezarlıkların organizasyonunu ve ibadethanelerin teçhizini sekülerleştirmeye yönelik adımlar attılar (Gubin, Nandrin, 2005: 51-60). Ancak resmî ilköğretimin laikleştirilmesi büyük bir gerilime neden oldu ("Okul Savaşı") (1879). Kilise resmî okulların boykot edilmesi için etkili bir kampanya yürütürken, Papalığın Belçika ruhbanını desteklemesi hükümeti Vatikan'la diplomatik ilişkileri kesmeye sevk etti. Muhafazakârların laik eğitim politikasına karşı birleşmeleri, liberaller arasında yaşanan bölünmeler ve yükselen işçi hareketinin yarattığı endişeler Katoliklerin yeniden iktidara gelmelerinde etkili oldu (1884). Böylece Belçika'da I. Dünya Savaşı'na kadar kesintisiz surette devam edecek olan Katolik hükümetlerin hâkimiyeti başlamış oldu (Deneckere, 2005: 31-50).

İşçi sınıfının içinde bulunduğu güç koşulları ortaya koyan resmî araştırmalara rağmen ekonomik liberalizmin hükümranlığı altında yaşanan sosyal sorunlar yönetici sınıflar tarafından göz ardı edildiler. Sosyal demokrat bir program temelinde barışçıl bir dönüşüm hedefleyen Belçika İşçi Partisi'nin kuruluşu, siyasal elitin tutumunda bir değişikliğe yol açmadı (1885). Ancak

Valon sanayi havzalarında patlayan işçi ayaklanmaları sosyal sorunları gündemin ilk sırasına taşıyarak hükûmeti reformlara sevk etti (1886). İşçi Partisi'nin mücadelesi genel ve eşit oy hakkının tanınması üzerinde yoğunlaştı. İşçi hareketinin gösteri yürüyüşleri ve grevlerle somutlaşan baskısı erkek nüfus lehine çok sayılı genel oy sisteminin kabulünü sağladı (1893). Buna göre yirmi beş yaşını tamamlamış olan her erkek yurttaş oy hakkına sahip kılınmakla beraber, belirli servet ve ehliyet şartlarını taşıyan kişiler iki veya üç adet oy kullanabilmekteydi. Yeni düzenleme Belçika'da seçmen sayısının on kat artmasını sağladığı halde, varlıklı ve eğitilmiş kesimin hâkim konumunu korumasına imkân vermekteydi. Bununla birlikte çok sayılı genel oya dayalı ilk seçimler İşçi Partisi'ni parlamentoya taşıyarak siyasal hayatın iki partili yapısını sona erdirdi (1894). Ancak oy dağılımının parlamento sıralarına yansıtış şeklindeki aksaklıklar çoğunlukçu seçim sisteminin neden olabileceği temsil sorunlarını çarpıcı bir biçimde gösterdi. Belçika liberal ve sosyalist muhalefetin ortak mücadelesi sayesinde nispî temsil sistemini ilk uygulayan ülke oldu (1899) (Delwit, 2010: 45-75).

II — TOPLULUKLARIN OLUŞUMU

Kamu otoritesinin ülkedeki dil farklılıklarına yaklaşımının değişmesine paralel olarak Flaman ve Valon topluluksal kimlik bilinçleri gelişti (1). Toplulukların kültürel kimliklerinin ayrışmasının yanı sıra bölgesel ekonomik menfaatlerin farklılaşmasının doğurduğu kutuplaşma Belçika'yı köklü bir kurumsal dönüşüme götürdü (2).

1-Topluluksal Kimlik Bilinçlerinin Gelişimi

Dil Meselesi

Belçika'da kabul edilen dil düzenlemeleri ulusal kimlik algılarının evrimine yön verecek sosyo-kültürel dönüşümlerin temellerini attılar. Dil mevzuatının uygulama alanı devlet idaresi ve orduyla sınırlıydı. Dolayısıyla vilâyet ve komün idareleri, yargı mercileri, noterler dil serbestisinden yararlanmaktaydılar. Lâkin Fransızcanın ulus-devletin dili olmasıyla beraber, merkezden taşraya doğru güçlü bir *francisation* süreci işlemeye başladı. Fransız dili Flaman vilâyetlerindeki kurumlara ilk aşamada yerel elitlerin girişimiyle nüfuz etti. Vâli ve hâkim atamalarının yanı sıra bakanlıklarla yürütülen yazışmalar yerel kurumlarda Fransızcanın yayılmasını sağladılar. Bu surette kralliyet, vilâyet ve kent idarelerinin iç işleyişlerinde Fransızca kullanımı yerleşti. Ayrıca Brüksel civarında bulunan veya “dil sınırı” boyunca uzanan pek çok komün bu yola gittiler. Küçük kentler ve köylerin çoğunda ise Felemenkçe yönetim dili olmaya devam etti. Ancak yargı mercilerinde bu dilin

yerini büyük oranda Fransızca almaya başladı. Eğitim ağı, ekonomik faaliyetler ve dolaşım geliştikçe Fransızcanın sosyal konumu güçlendi (Wils, 2005: 173-175). Bu eğilime paralel olarak üst düzey kamu görevlilerinin yanı sıra, memur ve çalışanlar da Fransızca bilenler arasından seçildiler. Fransızca bilgisi her alanda istihdam ve terfi için bir ön koşul haline gelerek, iktidar elitinin kontrol ettiği bir sosyal entegrasyon aracına dönüştü (Witte, 2005: 167). *Francisation* olgusu idarî ve adli kurumlarla sınırlı kalmadı. Fransızca okullarda aslı eğitim dili haline gelirken, yükseköğretimde kullanılan yegâne dil oldu. Böylelikle entelektüel, kültürel ve bilimsel üretimde Fransızca hâkim bir konum elde etti (Bitsch, 2004: 132-137).

Ulusal inşa sürecinin Frankofon bir yörüngeye oturması, entelektüel planda anadillerine bağlı kalan Flaman aydınları arasında tepkisel bir “Flaman Hareketi”nin gelişmesine yol açtı. Flaman Hareketi kuzey vilâyetlerinin dilsel ve kültürel özgünlüğüne yaslanmakla birlikte Belçika’yı reddetmemektedir. Ulusal proje hakkında farklı bir yaklaşım ortaya koyan bu hareketin temelinde, halk dilinin ulusal kimliğin aslı unsuru olduğu fikri yatmaktaydı. Buna göre ulusal karakteri güçlendirmenin en emin yolu halk dilinin korunması ve geliştirilmesiydi. Flaman Hareketi bu anlamda Belçika’nın ulusal karakterini tehdit eden *francisation* sürecine karşı yurtsever bir tepkinin ifadesiydi. “Flamancı”¹⁶ çevreler ulusun tekliği esasını kabul etmekle beraber, Belçika’nın dilsel ve kültürel planda iki ayrı küme barındırdığını vurgulamaktaydılar. Dolayısıyla söylemlerinde ulus ve dil kavramları arasında özdeşlik kurulmamaktaydı. Aynı ulusun parçaları sayılan Valonlar ve Flamanlar, karşıt gruplar olarak algılanmamaktaydı. Flamancanın baskı altına alınması söz konusu olmasa da, halkın çoğunluğunun konuştuğu dilin tâli bir konumda bırakılması ülkenin sosyal gerçekleriyle bağdaşmayan ayrımcı bir uygulama olarak değerlendirilmekteydi. Belçikalı milliyetinin Romen unsuruna nazaran aşağıda tutulduğu düşünülen Cermen unsurunun güçlendirilmesi yurtsever bir gereklilik olarak sunulmaktaydı. Flaman Hareketi bu temelde Belçika’da Flamancanın statüsünün iyileştirilmesi için mücadele etti (Gubin, 1975: 241).

Flaman Hareketi’nin yöntemleri kadar niteliği de zaman içerisinde dönüşüme uğradı. Başlangıçta dil bilimi çalışmaları ve edebî faaliyetlerle gelişen hareket, giderek kamu hizmetlerinde Flamanca kullanımını savunan siyasal bir akım hüviyetini kazandı. “Dil sevdalıları” öncelikle Flamancanın ortak bir kültür dili olarak geçerliliğini kanıtlamayı hedeflediler. Jan-Frans Willems’in dil bilimi araştırmaları bu yönelimin öncüsü oldular. Yine bu bağlamda modern bir Flaman edebiyatının gelişimi için çaba harcandı (Gubin,

¹⁶“Flamancı” ifadesi Fransızca da Flaman Hareketi taraftarı anlamına gelen *flamingant* teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır.

Nandrin, 2005: 149). Flaman Hareketi'ne bağlı yazarlar eserlerinde romantik bir üslup benimserken, ulusal geçmişi yücelten temalar kullandılar. Henri Conscience'ın *De Leeuw van Vlaenderen* (Flander Aslanı) isimli tarihî romanı bu akımın tipik bir örneği oldu (1838). Flaman milislerin Fransa Krallığı ordusunu bozguna uğrattıkları Altın Mahmuzlar Muharebesi'ni (1302) konu edinen bu roman, görkemli bir Flander imgesine yaslanmakla beraber, Belçika'nın bağımsızlığına yönelik muhtemel müdahalelere karşı yurtsever duyguları canlandırmayı amaçlamaktaydı (Nachtergaele, 2001: 367). Flamanca'nın resmî planda tanınması için lehçe farklılıklarını giderecek yeknesak bir imlâ üzerinde uzlaşma sağlanması gerekmektedir. Flaman Hareketi içinde Batı Flander lehçesine dayalı bir imlâ taraftarları ile standart Felemenkçe imlâsına yakın bir sistemi savunanlar arasında yaşanan "imlâ savaşı" ikinci görüşün galibiyetiyle sonuçlandı (1844). Flaman ve Hollandalı yazarlar 1849 yılından itibaren Felemenk edebiyat ve dil bilimi kongrelerinde bir araya gelmeye başladılar. Bu faaliyetlerin en önemli sonucu Flamanca ile Felemenkçe arasında imlâ birliğinin sağlanması ve büyük bir Felemenk dili sözlüğünün hazırlanması oldu (1864). Dilde standartlaşma süreci Flaman Hareketi'nin kültürel argümanlarını güçlendirirken, Belçika'da Flamanca'nın yerini Felemenkçenin almasının önünü açtı (Gubin, Nandrin, 2005: 152).

Flaman Hareketi'nin siyasallaşması karmaşık bir faktörler yumağı ve olaylar dizisi çerçevesinde gerçekleşti. Flamanca'nın çoğu kültürel faaliyetlerin yanı sıra, siyasal planda etkin bir mücadeleden yanaydı. Flaman Hareketi'nin ilk siyasal eylemi kuzey vilâyetlerinde idare, yargı ve eğitimde Fransızca'nın yanı sıra Flamanca kullanımını talep eden bir imza kampanyası oldu (1840) (De Decker, 1840: 25-27). Belçika'nın dil haritasını çıkaran ilk genel nüfus sayımı bu talebin haklılığını ortaya koymaktaydı (1846).¹⁷ Sayım sonuçları dilsel açıdan Belçika'nın bütününde heterojen bir karakter arz etmekte birlikte, dillerin coğrafi dağılımı itibarıyla oldukça homojen iki bölgeye ayrıldığını göstermekteydi (Zolberg, 1974: 181-182).¹⁸ Ancak bu veriler yönetici sınıfları

¹⁷Nüfus sayımı kapsamında yöneltilen "Genellikle hangi dilde konuşursunuz?" şeklindeki sorunun cevap seçenekleri "Fransızca veya Valonca", "Flamanca veya Felemenkçe", "Almanca", "İngilizce" ve "Diğer" olarak sıralanmıştı. Sonuçlara göre Belçika nüfusunun (4.337.196) % 57'si "Flamanca veya Felemenkçe" (2.471.248), % 42'si "Fransızca veya Valonca" (1.827.141), % 1'i ise büyük ölçüde Almanca konuşanlardan oluşmaktaydı.

¹⁸Aachen ve Calais arasında uzanan bir hattın kuzeyinde kalan Batı Flander, Doğu Flander, Antwerpen, Limburg Vilâyetleri ile Brabant Vilâyeti'nin Brüksel ve Leuven Mıntukaları'nda nüfusun % 95'inden fazlası "Flamanca veya Felemenkçe" konuşurken, bu hattın güneyinde kalan Hainaut, Liège, Luxembourg, Namur

kamu faaliyetlerinde Flamanca kullanımını güvence altına almaya sevk etmedi. *Flaman Hareketi Manifestosu* (1847) Belçika'nın "sunî bir durum" içerisinde bulunduğunu ilân edecekti. Flamancılara göre ulusun çoğunluğunu oluşturan kesim azınlıkta kalan diğer kesimin "hâkimiyeti" altındaydı (Gubin/Nandrin, 2005: 154).

Flaman Hareketi Katolik-liberal çekişmesinin dışında kalarak farklı kesimleri dil davası etrafında birleştirmeye çalıştı. Lâkin hareketin seçmenler arasında taraftarları az olduğu gibi, militanlarının büyük kısmı seçmen sıfatını dahi haiz değildi (Witte, 2005: 169). Flaman Hareketi 1840'ların sonunda hala kitleler üzerinde etkisi bulunmayan marjinal bir kentli akımdı. Ancak hareket zaman içerisinde Flander'in "Fransızlaşmamış" orta sınıfları arasında güçlü bir sosyal taban kazanacaktı. Dil davası Flaman küçük burjuvazisinin Frankofon burjuvaziye karşı iktidar mücadelesi için bir çatı teşkil edecekti (Beaufays, 1988: 68). Flamancılar dil mücadelesine bağlılıklarını korumakla birlikte ulusal meselelere kayıtsız kalamadılar. Belçika toplumunu saran Katolik-liberal ayrışması Flaman Hareketi içinde de kendini gösterirken, siyasal bölünmeleri aşmaya yönelik tüm girişimler başarısızlıkla sonuçlandı (Gubin, Nandrin, 2005: 151).

Flaman Hareketi mensuplarının siyasal yönelimlerinin şekillenmesinde kapalı bir etkileşim süreci rol oynadı. Flander'de geleneksel olarak hâkim konumda bulunan Katolikler, Flaman Hareketi'nin taleplerine liberallere kıyasla daha olumlu yaklaştılar. Flamancılar alt düzey ruhban ve muhafazakâr kamuoyu nezdinde anlayış gördükçe, liberal kampta daha fazla şüphe ve güvensizlik uyandırdılar (Wils, 2005: 180). Liberallerin iktidarında yaşanan hayal kırıklıkları pek çok Flamancının Katoliklerin safına katılmasında etkili oldu. Flaman Hareketi içinde güçlü bir grup teşkil etmelerine rağmen, Liberal Parti'de doktrinerlerin hasmane tavrıyla karşılaşan liberal Flamancılar giderek etkisizleştiler (Gubin, Nandrin, 2005: 153-157). Flaman Hareketi militanlarının partiler arası çekişmelere dâhil olmaları, hareket içinde ideolojik bir kamplaşmaya yol açtı. Dil mücadelesi farklı partilere dağılan Flamancı gruplar tarafından sürdürüldü (Bitsch, 2004: 121-122).

Anvers Vilâyeti'nde *Meetingpartij*'in yakaladığı ivme Flaman Hareketi'nin parlamentoda temsil edilmesinin önünü açtı. *Meeting* Anvers merkezli ulusal savunma projesine karşı çıkan grupların yanı sıra, askerlik reformu taraftarları ile liberal komün idaresine muhalif Katoliklerin toplandığı heterojen bir oluşumdu (1862). Anvers'te on yıl boyunca yerel seçimlerde galip

Vilâyetleri ile Brabant Vilâyeti'nin Nivelles Mıntıkası'nda nüfusun % 95'inden fazlası "Fransızca veya Valonca" konuşmaktaydı.

gelecek olan bu parti, kent ve vilâyet idarelerini “Flamanlaştıracaktı”. *Meetingpartij* Flamancı adaylara listelerinde yer vererek Flaman Hareketi'nin taleplerini desteklemeyi kabul etti. Bu sayede Temsilciler Meclisi'ne seçilen Flaman Hareketi liderlerinden Jan Delaet'in mecliste Flamanca ant içmesi bir münasebetsizlik olarak algılandı (1863). Lodewijk Gerris (1866) ve Edward Coremans (1868) müteakip yıllarda *Meeting* listeleri üzerinden meclise giren diğer Flamancı isimler oldular. Flamancı vekiller dil mücadelesini parlamentoya taşıyarak, kamu faaliyetlerinde Flamanca kullanımını teminat altına alan kanunların hazırlanmasına öncülük ettiler (Gubin, Nandrin, 2005: 157-160).

Dil davasının geniş kesimlere mâl olması ve oy hakkının demokratikleşmesine paralel olarak Flaman Hareketi XIX. yüzyılın son çeyreğinde siyasal arenada daha etkili olmaya başladı. Flaman dili savunucularının gücünün artması Belçika'nın tek resmî dilli yapısına son veren kanunların kabulünü sağladı (Witte, 2010: 42). Bu dönüşümün ilk adımı ceza muhakemesinde Flamanca kullanımının düzenlenmesi oldu (1873). Batı Flander, Doğu Flander, Anvers ve Limburg Vilâyetleri ile Leuven Mıntıkası'nda görülen ceza davalarının Flamanca yürütülmesi benimsendi. Ancak sanığın talebi halinde yargılama Fransızca olarak da yapılabilecekti. Brüksel Mıntıkası'nda ise yalnızca sanığın Fransızca bilmediği durumlarda Flamanca kullanılacaktı. Flaman vilâyetlerini hukukî planda ülkenin geri kalanından ayırt eden bu düzenleme resmen tespit edilmiş bir “dil sınırı”nın temellerini atmaktaydı. Yönetici sınıflar arasında dil meselesini çözen olumlu bir gelişme olarak algılanan bu mütevazı reform, Flamancılar için Flamanca'yı resmî dil statüsüne taşıyacak bir sürecin başlangıcıydı (Gubin, Nandrin, 2005: 160-162).

Seçimler arifesinde Flaman burjuvazisinin dil meselesine duyarlı kesimlerini kazanmak isteyen Katolikler idarî sahada Flamanca kullanımı talebine olumlu yaklaştılar. Bu yönde bir düzenlemenin Flaman vilâyetlerinde görev yapacak memurlar için çift dillilik mecburiyetini doğurması ihtimali parlamentoda hararetle tartışmalara neden oldu. İki dil konuşabilme konusunda Valonlara göre bariz bir üstünlüğe sahip olan Flamanların “tüm kamu görevlerini istilâ etmeleri”nden duyulan endişeler görüşmelerde açıkça ifade edildi. Bu yüzden Flander'de merkezî idarenin duyuru ve bildirilerinin bu dilde kaleme alınmasını öngören dar kapsamlı bir düzenlemeyle yetinildi (1878). Belçika böylelikle dil rejimi yönünden üç farklı idarî bölgeye ayrılmış olmaktaydı. Flander idarî planda tek dilli bir düzenden çift dilli bir statüye geçmekteydi. Bazı talî farklılıklarla Brüksel Mıntıkası da çift dilli bir idarî rejime kavuşmaktaydı. Fransızcanın yegâne idare dili olmaya devam ettiği Valonya ise tek dilli statüsünü korumaktaydı (Rillaerts, 2010: 10-16).

Flamancılar *francisation* sürecinin dizginlenmesi için Fransızcanın eğitim hayatındaki hâkimiyetinin kırılması gerektiğinin bilincindeydiler. Flaman vilâyetlerinde ilk ve orta dereceli resmî okulların programlarında Flamanca derslerine yer verilmekle beraber, eğitim dili olarak Fransızca kullanılmaktaydı. Flamanca öğretimi özel okullarda daha kötü durumdaydı. Flamancı milletvekilleri liberal hükûmetin eğitim reformunu bu sahada bir kazanım fırsatına dönüştürdüler. Böylece Flander'deki resmî ortaöğretim okullarının hazırlık sınıflarında eğitim dili olarak Flamanca kullanılması kabul edildi (1883). Flamanca takip eden süreçte ulusal simgelerde yerini almaya başladı. Belçika'nın çift dilli karakteri hazine bonoları (1885), madenî paralar (1886), banknotlar (1888), posta pulları (1891) ve resmî gazeteye (1895) yansdı. Flaman Dili ve Edebiyatı Kraliyet Akademisi'nin kuruluşuyla birlikte Flamanca kurumsal itibarını kazandı (1886). Flamanca'nın parlamenter yaşamdaki mütevazî tezahürleri yine bu döneme rastladılar. Edward Coremans Temsilciler Meclisi'nin ilk Flamanca söylevini gerçekleştirdi (1888). Ancak parlamenter andı bakımından dil serbestisi çok daha geç kabul edildi (1894) (Witte, Van Velthoven, 1999: 78-80).

Flamanca'nın Fransızca'yla eşitliğinin resmen tanınması için yürütülen mücadele Flaman kolektif kimlik bilincinin gelişim düzeyini çarpıcı bir biçimde ortaya koydu. Flaman Hareketi içindeki ideolojik bölünmelerin arka plana itildiği bu süreçte eşitlik davası kitleler tarafından sahiplenildi. Flamanca lehindeki sosyal baskının siyasal düzlemde karşılık bulmasında oy hakkının genelleşmesi katalizör işlevi gördü. Kanunların her iki dilde yayımlanmasını öngören “eşitlik kanunu” Flamanca'ya resmî dil statüsünü kazandırdı (1898) (Deneckere, 2005: 177-182).

İlk dil kanunları kısa vadede dillerin sosyal statülerinde bir değişiklik getirmedi. Kamusal hayatta hâkim konumunu koruyan Fransızca sosyal yükselme için vazgeçilmez bir araç olmaya devam etti (Gubin/Nandrin, 2005: 165). Dil kanunları “üniter devlet yapısına herhangi bir surette hâle getirmeksizin birtakım sosyo-kültürel duyarlılıkların Flaman dilinde ifade edilmesine imkân sağladılar” (Delpérée, 2010: 12). Frankofon kamu görevlilerinin direnci, vasıflı personel eksikliği ve denetim mekanizmalarının yokluğu gibi faktörler dil mevzuatının uygulanmasını güçleştirdiler. Dil kanunlarının tam anlamıyla uygulanmaları ayrı bir mücadeleyi gerektirdi (Witte, Van Velthoven, 1999: 75).

Valonlar uzun süre kendilerini dil meselesiyle alakadar hissetmediler. Belçika elitinin ülke genelinde Frankofon olması itibarıyla *francisation* olgusunun Flaman vilâyetlerinde kök saldığı düşünülmekteydi. Fransız dilinin siyasal ve ekonomik hayata hâkim olduğu bir Belçika'da marjinal bir akım teşkil eden Flaman Hareketi bir tehdit olarak algılanmadı (Gubin, 1975: 239). Ancak Fransızcanın hâkimiyetini kıran dil kanunları siyasal bir Valon

Hareketi'nin doğmasına neden oldular. Brüksel ve büyük Flaman kentlerinin ardından Valonya'da kurulan derneklerin faaliyetleriyle gelişen Valon Hareketi, Belçika Devleti'nin Fransızcaya dayalı bütünlüğüne yönelik bir tehdit algısını yansıtmaktaydı. Hareketin ardında Flander ve Brüksel'de çalışan tek dilli kamu görevlilerinin istihdam kaygıları ile çift dillilik esasının Valonya'ya teşmil edilmesinden duyulan endişeler yatmaktaydı. Valon Hareketi'nin siyasal kimliğinin şekillenmesinde liberal ve sosyalist ağırlıklı Valonya ile Katolik çoğunluklu Flander arasındaki ideolojik farklılaşma etkili oldu. Valon Hareketi Katolik eğilimli Flaman seçmenlerin desteğiyle istikrarlı surette iktidara taşınan Katoliklerin hâkimiyetine karşı antiklerikal bir forum haline geldi. İlk Valon kongreleri kültürel konuların yanı sıra, dil kanunlarına karşı mücadeleye odaklandılar (1890-1893). Valon Hareketi uzun süre geniş bir sosyal tabana kavuşamamasına rağmen yeni dil kanunlarının gecikmesinde rol oynayarak siyasal hayatın akışı üzerinde etkili olmayı başardı (Deneckere, 2005: 182-183).

Valonların siyasal planda azınlıklaşmalarının bilincine varmaları bakımından 1912 yılı parlamento seçimleri bir dönüm noktası teşkil etti. Katolik Parti'nin küçük bir oy oranı farkıyla da olsa Flaman seçmenlerin desteği sayesinde iktidarını koruması, Valonya'da çoğunluğu elde eden liberal-sosyalist ittifakında büyük bir hayal kırıklığı yarattı (Van Dam/Nizet, 2002: 151). Valon Hareketi bu aşamadan itibaren negatif stratejisini terk ederek bölgesel menfaatleri esas alan bir program geliştirmeye yöneldi. Valon Ulusal Kongresi hararetle tartışmaların ardından Flander ve Valonya arasında idarî ayrışmaya gidilmesinden yana tavır aldı. Kongrenin öne çıkan şahsiyetlerinden sosyalist milletvekili Jules Destrée *Krala Mektup* adlı tarihî bildirgesinde şu satırlara yer verdi: “Belçika'da Valonlar ve Flamanlar vardır. Belçikalılar yoktur” (15 Ağustos 1912). Destrée Flaman Hareketi'nin taleplerine karşı idarî ayrışma temelinde “bağımsız ve özgür iki halkın birliğinden oluşan bir Belçika”nın kurulmasını önermekteydi. Valon Hareketi bölgesel sorunlara dikkat çekmeye çalışmanın yanı sıra, Flander'de çift dilliliğin Valonya'da ise tek dilliliğin muhafaza edilmesini savunmayı sürdürdü (Bitsch, 2004: 123-124).

Toplulukların Kutuplaşması

Resmî sahada Flamanca kullanımı konusundaki kazanımlar bir yana, XIX. asrın son yıllarında Flander uzun soluklu bir sanayileşme sürecine adım attı. Ekonomik kalkınmayı yönetecek bir Flaman elitinin yetişmesi için Felemenkçe bir yükseköğretimin gerekliliğini vurgulayan entelektüeller bu dönemde Flaman Hareketi'ne yeni bir ivme kazandırdılar. Bu yönelimin en önemli tezahürü Gent Üniversitesi'nde Felemenkçe eğitime geçilmesi için yürütülen bir kampanya oldu (1910). Farklı partilere mensup Flaman

parlamentelerin desteğine rağmen bu talep Valonların, Kilise'nin ve Flander Frankofon elitinin itirazlarına takıldı (Dumoulin, 2005: 80-82).

I. Dünya Savaşı boyunca Berlin iktidar çevrelerinde Belçika'nın vassal bir devlet haline getirilmesi veya ilhak edilmesi seçenekleri tartışılırken, Alman hükûmeti savaş hedeflerini gerçekleştirmek için dil meselesini istismar etme yoluna gitti. Belçika'yı Flander üzerinden kendine bağlamayı ümit eden Almanya, Flamanların sempatisini kazanmak için Flaman Hareketi'nin taleplerini destekleme siyaseti güttü (*Flamenpolitik*). Flamanların büyük kesimi sorunların savaş ertesinde Belçika dâhilinde çözülmesinden yana tavır aldı. Ancak amaçlarını gerçekleştirmek için tarihî bir fırsat yakaladıklarını düşünen bazı "aktivist" gruplar "şimdi ya da asla!" sloganı altında işgal idaresiyle işbirliğine yöneldiler. Öte yandan cephede bulunan Flaman entelektüeller askerler arasında yeni bir siyasal hareketin gelişmesine öncülük ettiler. *Frontbeweging* adıyla anılan bu akımın ortaya çıkışında Flaman çoğunluklu Belçika ordusunda emir-komuta dili olarak Fransızca kullanılmasının yarattığı rahatsızlık ve sorunlar etkili oldu (Bitsch, 2004: 148-150). Almanların Flaman politikası kapsamındaki ilk adımları Flander'de Fransızca sokak adları ile tabelaların kaldırılması, Brüksel'de çift dilliliğe geçilmesi ve eğitimde Felemenkçenin konumunun iyileştirilmesiydi. Ancak işgal idaresinin asıl iz bırakan uygulaması Gent Üniversitesi'nde Felemenkçe eğitime geçilmesi oldu. Akabinde Flander ile Valonya arasında idarî ayrışmaya gidildi (1917). Mütarekenin ardından Alman ordusu Belçika'dan çekilirken pek çok aktivist Almanya'ya sığındı. *Flamenpolitik* Belçika'yı ve Flaman halkını bölmek konusunda başarılı olamasa da, biri Belçika karşıtı diğeri ise yurtsever nitelikli iki akım arasında bölünen Flaman Hareketi içinde derin bir ayrışmaya yol açtı (Wils, 2005: 219-225).

Belçika'da iki dünya savaşı arası yıllar (*interbellum*) bir yandan iki dönemin, diğeryandan da iki neslin çatışmasına sahne oldu. Söz konusu dönemler ekonomik ve politik değişimler temelinde ayrıldılar. Savaş ve ekonomik krizle birlikte burjuva karakterli XIX. yüzyılın yerini kitleselleşme ve devletçiliğin damgasını vurduğu bir dönem aldı. Nesiller farklılaşması ise kendini ideolojik planda gösterdi. Savaş ertesinde erkek yurttaşlar için eşit oy hakkının kabulünün (1919) etkisiyle, 20'li yıllara demokrasiyi uzun bir mücadele neticesinde elde edilmiş bir kazanım olarak gören bir nesil hâkim oldu. 1930'larda ise savaşın izlerini taşıyan ve sağ devrim fikrinin cazibesine kapılan yeni bir nesil kendini gösterdi. Siyasal istikrarsızlık ve ekonomik sorunlar nedeniyle parlamenter rejimin itibar kaybettiği bu yıllarda aşırı sağ eğilimli oluşumlar yükseldi (Gerard, 2006: 7-9).

İki savaş arası dönem topluluklar arası kutuplaşmanın da belirginleştiği bir zaman dilimi oldu. Flander'in demografik ve ekonomik gelişimi, bu dönemde Valon entelektüel ve politik çevrelerinde kaygı uyandırmaya başladı.

Nüfus sayımı sonuçları Flander'in Valonya'dan daha yüksek bir nüfus artış hızına sahip olduğunu göstermekteydi. Ülkenin ekonomik ağırlık merkezi hala Valonya'da bulunmakla birlikte Flander büyük bir atılım gerçekleştirmekteydi. Bu dönüşümün altında Anvers Limanı'nın gelişimi, Limburg'da keşfedilen yeraltı kaynaklarının işletilmesi ve muhtelif sanayi kollarının bölgeye yerleşmesi yatmaktaydı. Öte yandan ulusal diller arasında tam bir eşitlik sağlayacak köklü reformların gerçekleşmemesi Flander'de milliyetçi bir akımın giderek güç kazanmasına yol açtı (Gerard, 2006: 143-147). Siyasal arenada bu eğilim 20'li yıllar boyunca *Frontpartij* vasıtasıyla ifadesini buldu. Savaş yıllarında örgütlenen Flaman Cephe Hareketi'nin devamı niteliğindeki bu parti, eşit oy hakkına dayalı ilk seçimlerde Temsilciler Meclisi'ne dört milletvekiliyle girmeyi başardı (1919). *Frontpartij* on yıl içinde Flander'de % 9,9'luk bir oy oranına ulaşarak parlamentoda on milletvekili ve dört senatöre sahip olacaktı. *Frontpartij*'in dağılmasını takiben, faşist eğilimli bir parti olan *Vlaamse Nationaal Verbond*'un temsil ettiği Belçika karşıtı bir akım 30'lu yılların sonunda Flander'de % 15'lik oy oranını aşacaktı (Delwit, 2010: 100-104).

I. Dünya Savaşı sonrasında mücadelelerini geleneksel partiler bünyesinde sürdüren Flamanlılar ise bir "asgarî program" etrafında birleştiler. Flander'de idare, yargı ve eğitimin her düzeyinde münhasıran Felemenkçe kullanımını öngören bu program, Flaman parlamenterler arasında Katoliklerin tümü, sosyalist ve liberallerin bir kısmı tarafından benimsendi (Bitsch, 2004: 177-178). Hükûmetin anayasa değişikliği için destek arayışını fırsata dönüştüren Flamanlı parlamenterler idarî sahada dillerin kullanımını düzenleyen bir kanunun kabulünü sağladılar (1921). Böylelikle Flander'de merkezî yönetime bağlı idareler ile tüm vilâyet, kent ve komün idarelerinde Felemenkçe kullanılması kabul edildi. Brüksel metropoliten alanını (*agglomération*) oluşturan on altı komünde çift dillilik korunurken, Valonya'da Fransızca tek idarî dil olarak kaldı. Ancak komünlerin dilsel statüleri nüfus sayımlarından elde edilen dillerin kullanımına ilişkin verilere göre değiştirilebilecekti (Rillaerts, 2010: 17-28). Gent Üniversitesi'nin Flamanlaştırılması tartışmaları idarî alanda Felemenkçe kullanımının kabulünden çok daha keskin bir kamplaşma yarattı. Üniversitede tamamen Felemenkçe eğitime geçilmeyerek kısmi bir reformla yetinilmesi (1923), Katolik Flaman öğrenciler arasında Belçika karşıtı bir akımın gelişmesinde etkili oldu. Flaman milliyetçilerinin 1929 yılı parlamento seçimlerinde oylarını ikiye katlamaları, hükûmeti dil meselesi konusunda inisiyatif almaya sevk etti. Gent Üniversitesi'nde tümüyle Felemenkçe eğitime geçildi (1930). Akabinde bir dizi dil kanunuyla Flander'deki okul (1932), idarî kurum (1932) ve yargı organlarında (1935) münhasıran Felemenkçe kullanılması kabul edildi. Flander'de tek dilliliği büyük ölçüde sağlayan bu düzenlemelerle Flaman asgarî programı hayata geçirilmiş oldu (Gerard, 2006: 147-155).

II. Dünya Savaşı'nda yeniden Alman işgaline maruz kalan Belçika, I. Dünya Savaşı'nda yaşadığına benzer bir süreçten geçti. Ancak bu defa işgal gücüyle işbirliği daha yaygın ve radikal bir nitelik kazandı. Daha savaş öncesinde nasyonal sosyalist rejime bağımlı hale gelmiş Belçikalı aşırı sağcı oluşumlar işgal idaresinin kukllarına dönüştüler. Katolik Flaman Hareketi mensupları sol eğilimli gruplara kıyasla işbirliği faaliyetlerinde daha fazla yer alırken, direniş hareketlerine daha düşük ölçüde katıldılar. İşgal idaresi de Frankofonlar ve solcular aleyhine Flamanları kayıran bir tayin ve terfi politikası izledi. Savaş ertesinin öncelikli sorunlarını bu faktörler şekillendirdi. 1945 Mayıs'ından itibaren baş gösteren "Kraliyet Meselesi" farklı ideolojik gruplar kadar toplulukları da ayrıştıran bir ihtilâf görünümü aldı. Hükümetin aksine Alman işgali karşısında ülke dışına çıkarak bir direniş hareketi örgütlenme yoluna gitmeyen III. Léopold'ün savaş sırasındaki tutumuna ilişkin tartışmalar kamuoyunda bir bölünmeye yol açtı. Meselenin şiddetli bir uyuşmazlığa dönüşmesinin altında işbirliği kavramı ve işbirlikçilere uygulanacak yaptırımlar konusundaki anlaşmazlıklar yatmaktaydı. Katolikler bu konuda ölçülü bir politikadan yana tavır alırken, başta komünistler olmak üzere diğer partiler katı bir cezalandırma ve arındırma politikasını savundular. Bu ortamda gerçekleşen Şubat 1946 parlamento seçimleri muhafazakâr Flander ile sol eğilimli Valonya'nın, işbirlikçiliğin cezalandırılması sorununa farklı yaklaşıtlarını ortaya koydu (Wils, 2005: 256-263).¹⁹ Bu sorun uzun bir süre daha temel bir siyasal kutuplaşma unsuru olmayı sürdürdü. Kralın anayasal yetkilerini yeniden kazanmasının oylandığı referandumda görülen bölgesel farklılaşmalar topluluklar arasındaki ayrışmanın boyutlarını gözler önüne serdi (1950) (Van den Wijngaert, Dujardin, 2006: 139-145).²⁰

Savaş sonrasında topluluklar arası gerilimlere daha temelde bazı yapısal dönüşümler yön verdi. Bu dönemde ekonomik güçlükler ve demografik krize bağlı bir "Valon Sorunu" ön plana çıkmaya başladı. Brüksel Mıntıkası (% 15) hariç olmak üzere Flander'in ülke nüfusunun yarısını (% 50) barındırdığını ortaya koyan 1947 nüfus sayımı Valonya'da (% 35) demografik çöküşün sürdüğünü göstermekteydi (Voranger, 1951: 520). Parlatentonun nüfus verilerine uyarlanmış yeni sandalye dağılımı bölgenin azınlıklaşma sürecini siyasal planda tescil etti. Brüksel'e tahsis edilen 32 sandalye bir yana, Temsilciler Meclisi'nde Flander 104 adet sandalyeye sahip olurken, Valonya

¹⁹Seçimlerde Katolikler Flander'e bağlı sandalyelerin % 60'ını elde ederken, sosyalistler ve komünistler Valonya'ya bağlı sandalyelerin % 62'sini aldılar.

²⁰Referandumun genel sonucu % 57,7'lik bir oranla kralın dönüşü lehineydi. Ancak Flander'de kullanılan oyların % 72'si lehte olduğu halde, Brüksel ve Valonya'da kullanılan oylar sırasıyla % 62 ve % 68 oranında aleyhteydi.

76 sandalyeyle yetinmek durumunda kaldı (Bitsch, 2004: 202). Bununla birlikte nüfus sayımında toplanan dilsel veriler Brüksel metropoliten alanı çevresindeki komünler ile dil sınırı boyunca uzanan komünlerde Fransızca kullanımının hızlı bir yayılma gösterdiğini ortaya koymaktaydı. Dahası metropoliten Brüksel'i oluşturan on altı komünün tümünde Felemenkçe konuşanlar azınlığa düşmüştü. Bu çarpıcı dönüşüm dil sınırının yeniden düzenlenmesi tartışmalarını canlandırdı. Mevcut dil mevzuatının tavizsiz uygulanması, çok sayıda komünde Felemenkçe konuşanlar aleyhine dil rejimi değişimlerini gerekli kılmaktaydı. İhtilafın aşılması için normal bir uygulamanın doğuracağı hukuki sonuçları yumuşatan bir kanun kabul edildi. Bu kapsamda nüfus çoğunluğu Felemenkçe konuşurken Fransızca konuşur hale gelmiş bulunan üç komün daha Brüksel metropoliten alanına bağlandı. Ayrıca metropoliten Brüksel'e mücavir dört komünde Frankofonlar lehine dil düzenlemeleri yapıldı. Fransızcanın, Flamancı çevrelerin ifadesiyle, bir “yağ lekesi” (*olievlek*) gibi gösterdiği güçlü yayılma eğilimi komünlerin dilsel statülerinin nüfus sayım sonuçları temelinde değiştirilmesi ilkesine karşı büyük bir tepki doğurdu (Rillaerts, 2010: 42-53).

Ülkenin en gelişmiş bölgesi konumundaki Valonya 1950'lerde geleneksel ağır sanayiinin çöküşüne tanık olurken, Flander'de öncü sanayi sektörlerinde büyük bir gelişme gözlemlendi. Limanlarının modernizasyonu, yabancı yatırımların artışı, orta ölçekli işletmelerin ve hizmet endüstrisinin gelişimi sayesinde Flander 60'lı yılların başında ekonomik üstünlüğü ele geçirdi. Flander ile Valonya arasındaki ekonomik güç dengesinin tersine dönmesi Belçika'nın federal dönüşümü üzerinde belirleyici bir etken oldu (Swenden, 2003: 3-4). Flander'in ekonomik kalkınması karşısında Valonya'nın demografik ve ekonomik gerilemesine bir çözüm olarak öne sürülen federalist görüşler Valonlar arasında güç kazandı. Böylelikle daha ziyade kültürel kimliğin korunması kaygılarına dayalı bir Flaman federalizm anlayışına paralel olarak esas itibarıyla ekonomik gerekçeleri temel alan bir Valon federalizm anlayışı gelişti (Bitsch, 2004:203).

Dillerin kullanımına ilişkin mevzuatın uygulanmasının etkili bir biçimde denetlenmesi ve dil bölgelerinin sınırlarını tespit yönteminin değiştirilmesi için artan Flaman baskısı 60'lı yılların başında bir dizi dil kanununun kabulünü getirdi. Dillerin kullanımına ilişkin soruların nüfus sayımlarından çıkarılmasıyla komünlerin dilsel statülerinin değiştirilmesi imkânı kalktı (1961). Öte yandan vilâyetleri daha homojen bir dilsel yapıya kavuşturmak için bazı komünler farklı vilâyetlere bağlandı (1962). Özellikle Fourons Komünü'nün Liège Vilâyeti'nden ayrılarak Limburg'a bağlanması büyük tartışmalara yol açtı. On dokuz komünden oluşan Çift-Dilli Başkent Brüksel Bölgesi'ne komşu altı komünde, Frankofonlara idare ve eğitimde dillerini kullanabilme imkânı veren “dil kolaylıkları” sağlandı. Nihayet Liège

Vilâyeti'nde yirmi beş komünden oluşan bir Alman Dili Bölgesi'nin varlığı kabul edildi. Böylelikle Belçika'da dört dil bölgesinin (Felemenk, Fransız, Çift-Dilli Brüksel ve Alman) varlığı tanınmış oldu (Blaise, 2007: 25). 1965 seçimlerinde üniter yapıdan yana partiler ile federalist partiler arasında ortaya çıkan güç dengesi topluluklar meselesinin bir süre için dondurulmasını sağladı. Ancak topluluklar arası gerilimlerin simgesi haline gelen "Leuven Krizi" bir kırılma noktası oldu. "Walen buiten!" (Valonlar dışarı) sloganlarının yükseldiği öğrenci olayları sonucunda üniversiteden Frankofonların uzaklaştırılması erken seçimleri tetikledi (1968). Seçimlerde toplulukçu partilerin yükselişi köklü kurumsal reformların gereğini açıkça ortaya koydu (Manhès, 2005: 175).

2- Toplulukların Kurumsallaşması

Topluluklar ve Bölgelerin Ortaya Çıkışı

1968 seçimleri ertesinde Belçika'yı "yeniden şekillendirme" vaadiyle kurulan hıristiyan demokrat-sosyalist koalisyon hükûmeti topluluklar meselesini temel önceliği olarak belirledi. Hükûmetin anayasanın tadili için aranan nitelikli çoğunluk desteğine sahip olmaması, devlet reformu için farklı siyasal gruplar arasında geniş tabanlı bir uzlaşmayı gerekli kılmaktaydı. Bu amaçla tüm partilerden temsilcilerin yer aldığı bir çalışma grubu oluşturuldu. Görüşmelerde hükûmetin topluluklara kültürel alanda özerklik tanıma projesi *Volksunie* çatısı altındaki Flaman milliyetçilerinin desteğini aldı. Mevcut vilâyetleri temel alan ademimerkeziyetçi bir örgütlenme fikri kabul görmemekle beraber, *Rassemblement Wallon* partisinin ekonomik sahada bölgelere yetki devri önerisi liberaller ve sosyalistler tarafından benimsendi. Ancak Brükselli Frankofonların çift-dilli bölgenin sınırlarının genişletilmesi yönündeki taleplerinde ısrarcı olmaları nedeniyle görüşmeler başkent ve çevresindeki komünlerin statüsü konusunda tıkanı. İktidar partilerinin tartışmalı hususlarda anlaşmaya varmasıyla son şeklini alan otuz beş öneriden ibaret bir çözüm planı parlamentoya sunuldu. Zorlu müzakerelerin ardından kapsamlı bir anayasa değişikliğiyle devlet yapısında köklü bir reform gerçekleştirildi (24 Aralık 1970). Bu çerçevede bir yandan kültürel alanda topluluklar lehine sınırlı bir yetki devri öngörülürken, diğer yandan azınlık gruplarının menfaatlerini korumalarına imkân sağlayacak bazı mekanizmalar düzenlendi (Destatte, 1995: 59).

Anayasada öncelikle Belçika'nın dört dil bölgesine (*régions linguistiques*) ayrıldığı tescil edildi: Fransız Dili Bölgesi, Felemenk Dili Bölgesi, Çift Dilli Başkent-Brüksel Bölgesi ve Alman Dili Bölgesi. Belçika'daki her bir komün bu bölgelerden birine bağlı olmak durumundaydı (Delpérée, 1988: 256). Ancak anayasa değişikliğinin getirdiği asıl yenilik Belçika'da üç farklı kültürel topluluğun (*communautés culturelles*) varlığının

tanınmasıydı: Fransız, Felemenk ve Alman toplulukları. Ayrıca ülkesel planda Valon, Flaman ve Brüksel bölgelerinin (*régions*) oluşturulması kabul edildi. Çok topluluklu ve bölgesel bir devlet modeli ortaya koyan bu karmaşık yapının ardında Flamanlar ile Valonların temel taleplerinin farklılaşması yatmaktaydı. Flamanlar kültürel özerklik sayesinde Fransızcanın yayılmasına karşı Flander'in kültürel bütünlüğünü korumayı hedeflemekteydiler (Dunn, 1974: 155). Bu doğrultuda her bir topluluk için bir kültürel konsey (*conseil culturel*) kurulması öngörülerek kültürel özerklik kurumsallaştırıldı. Konseylere kanun gücüne sahip kararname (*décrets ayant force de loi*) çıkarma yetkisi tanındı. Bu vasıta ile düzenlenebilecek alanlar şunlardı: kültürel konular; eğitim (idarî ve malî yönleri hariç); topluluklar arası işbirliği ve uluslararası kültürel işbirliği; idarî sahada, eğitimde ve çalışma hayatında dillerin kullanımı. Her bir kültürel konsey ilgili bulunduğu dil bölgesi ile Çift Dilli Başkent-Brüksel Bölgesi'nde kendi topluluğuna ait kurumlar bakımından yetkiliydi. Valonlar ise bölgesel ademimerkeziyetçilik yoluyla ekonomik sorunlarını çözmeyi ümit etmekteydiler. Ancak ekonomi odaklı yeni bölgelerin yetki ve organlarının düzenlenmesi bütünüyle özel kanunlara bırakılmıştı (Karmis, Gagnon, 1996: 457-458).

Belçika 1970 reformuyla federal bir nitelik kazanmadı. Topluluklar ve bölgeler münhasır yetkili jeopolitik birimler olmayıp, sınırlı bir sahada sorumluluk yüklenen işlevsel organlardı. Topluluklar malî özerkliği haiz değillerdi. Ayrıca merkezî hükümetten bağımsız yürütme organları bulunmadığı gibi, kültürel konseyleri ulusal parlamento üyelerinden oluşmaktaydı. Öte yandan bölgesel özerkliğin kurumsal yapısı belirsizdi. Esasen anayasa değişikliği açıkça federalizmi hedefleyen bir stratejiye dayanmamaktaydı. Ancak Belçika'nın ilk devlet reformu federal bir sistemin aşamalı olarak inşa edilmesine elverişli bir çerçeve ortaya koymaktaydı. Bu itibarla yeni anayasal mimari özünde federal bir dinamik taşımaktaydı. Böylelikle merkezkaç nitelikli bir federalleşme sürecinin rotası çizilmiş oldu (O'Neill, 1998: 243-246).

1970 reformu Belçika'da özgün bir federal sistemin temellerini atmakla kalmadı; bu yönelime paralel olarak konsosyatif bir demokrasinin (*démocratie consociative / consociational democracy*) kurumsal çerçevesini de belirledi. Devlet reformunun sacayağını topluluklar arasındaki güç dengesinin korunmasına hizmet eden birtakım anayasal mekanizmalar oluşturdu. Aslında konsosyatif prosedürlerin tesisi anayasa değişikliğinin temel gayesi değildi. Bu mekanizmalar Flamanların demografik ve ekonomik üstünlüğü karşısında Frankofonların siyasal planda azınlık statüsüne hapsolme kaygısını gidermek için tasarlandılar (Sinardet, 2010: 26). Frankofonlar bu güvenceleri Flamanların kültürel özerklik talebine rıza göstermeleri karşılığında elde ettiler. Ulusal ölçekte Frankofon azınlık lehine öngörülen koruyucu mekanizmalar,

Brüksel’de ikamet eden Felemenkçe konuşanlar (*néerlandophones*) ile dil bölgelerindeki siyasal azınlıklara sağlanacak güvencelere örnek teşkil edeceklerdi (Dunn, 1974: 153-154).

Ulusal düzlemde işleyen konsosyatif mekanizmaların temelini parlamento üyelerinin “anayasada tayin olunan hallerde” Fransızca konuşanlar ve Felemenkçe konuşanlar şeklinde iki dil grubuna (*groupe linguistique*) ayrılmaları teşkil etmekteydi. Her parlamento seçildiği dil bölgesine göre söz konusu iki gruptan birine mensup olmak durumundaydı. Ancak çift dilli Brüksel-Halle-Vilvoorde seçim bölgesinden seçilen parlamento üyeleri bu hususta bir tercih imkânına sahiptiler. Bunların dilsel mensubiyeti ant içerken kullandıkları dile göre belirlenmekteydi. Almanca konuşan (*germanophone*) parlamento üyeleri ise Frankofon dil grubuna mensup sayılmaktaydılar. Belçika’yı oluşturan iki büyük topluluğun parlamento düzeyinde örgütlenmesi, siyasal temsil anlayışında köklü bir değişikliği ortaya koymaktaydı. Parlamento üyelerinin ulusun bütününün yanı sıra, mensubu oldukları topluluğu temsil ettiklerinin kabulü iki kutupluluk mantığını ulusal temsil alanına taşımaktaydı (Sinardet, 2010: 27).

Parlamento üyelerinin dil gruplarına ayrılması biri *yürütme* düzeyinde, diğer ikisi ise *yasama* düzeyinde tesis edilen üç adet koruyucu mekanizmanın pratik dayanağını oluşturmaktaydı. Yürütme erkinin kullanımı bakımından başbakan hariç olmak üzere bakanlar kurulunun teşkilinde dil grupları arasında eşit dağılım ilkesi kabul edildi. Böylelikle Frankofonlar ile Flamanların kabinede dengeli bir oranda temsil edilmeleri teminat altına alınmış oldu. Bakanlar kurulunun siyasal bir teamül gereğince konsensüsle karar alması bu güvencenin önemini arttırmaktaydı. Ancak bu ilke bakanlar kurulunun üyesi olmamakla beraber, hükûmete mensup sayılan bakanlık müsteşarları (*secrétaires d’État*) bakımından geçerli değildi.²¹ Böylelikle hükûmet bünyesinde dil gruplarının dağılımında siyasal ve demografik dengelerin gözetilmesi mümkün olabilecekti (Reuchamps, 2005: 63-65).

Yasama düzeyinde getirilen güvencelerden ilki toplulukları ilgilendiren belirli konuların ağırlaştırılmış bir nisaba tâbi kanunlarla düzenlenebileceğinin anayasada öngörülmesi oldu. Özel çoğunluk gerektiren bir kanunla gerçekleştirilebilecek tasarruflar şunlardı: herhangi bir komünün vilâyet dışı statüye geçirilmesi; dil bölgelerinin sınırlarının değiştirilmesi; kültürel konseylerin kuruluşu; bölgesel organların teşkili. Bu kapsamda bir kanunun kabulü için: *i*) her iki kamarada üyelerinin çoğunluğuyla toplanan dil gruplarının her birinde kullanılan oyların salt çoğunluğunun müspet olması ve *ii*) tüm dil gruplarında alınan müspet oy toplamının kullanılan tüm oyların üçte

²¹ *Constitution de la Belgique* (24 décembre 1970), art. 86bis & 91bis.

ikisine ulaşması gerekmektedir.²² Bu çerçevede her bir parlamenter dil grubu toplulukların temel menfaatlerini ilgilendiren yasal değişiklik girişimlerine karşı bir “veto” imkânından yararlanmaktaydı. Anayasada öngörülen kurumsal reformların gerçekleştirilebilmesi için topluluklar arası mutabakatı gerekli kılan bu özel usul öncelikle Frankofonlar açısından bir güvence teşkil etmekle birlikte, Flamanların statükoyu muhafaza etme imkânını güçlendirmekteydi (Dunn, 1974: 155).

Yasama düzeyinde yer alan diğer güvence ise siyasal literatürde “alarm zili” olarak anılan özel bir prosedürdü. Buna göre herhangi bir dil grubu üyelerinin en az dörtte üçünün imzasını taşıyan gerekçeli bir önergeyle belirli bir kanun tasarısı veya teklifinin “topluluklar arası ilişkilere ağır surette zarar verebilecek nitelikte hükümler” içerdiği beyan edilebilecekti. Bu durumda bakanlar kurulu yasama sürecinin askıya alındığı otuz günlük bir süre içerisinde önerge hakkında bir mütalaa hazırlayarak, parlamentoyu bu mütalaa veya tadil edilmiş haliyle kanun tasarısı hakkında karar vermeye davet edecekti. Aynı kanun tasarısı veya teklifi için yalnızca bir defa kullanılabilen bu mekanizma, zaten topluluklar arası mutabakat gerektiren özel çoğunluğa tâbi kanunlar ile bütçe kanunları hariç olmak üzere, tüm kanunlar için devreye sokulabilecekti.²³

Belçika devlet reformu özgün olduğu kadar girift bir siyasal sistem oluşturmak pahasına topluluklar meselesinin kurumsal bir zemine oturmasını sağladı. Kurumsal yapının karmaşıklığı topluluklar arası kutuplaşmanın doğurduğu çapraşık sorunlara bütüncül bir çözüm arayışının eseri idi. Anayasada öngörülen kurum ve mekanizmalar topluluklar ile Belçika arasında bir bağ oluşturmakla beraber, taşıdıkları belirsizlikler ve eksiklikler nedeniyle yeni ihtilâfların kaynağı oldular.

Federalizmin İnşası

Yeni anayasal kurumların faaliyete geçirilmesi 70’li yıllar boyunca siyasal yaşamın temel sorunu oldu. Kültürel özerklik özel bir uygulama kanunuyla kısa sürede işlerlik kazandığı halde bölgesel kurumların teşkili sürüncemede kaldı. Bölgelerin yetkileri, Brüksel Bölgesi’nin sınırları ve Fourons Komünü’nün statüsüne ilişkin anlaşmazlıklar nedeniyle bölgeselleşme süreci tıkandı. Brüksel Bölgesi’nin Valonya’nın müttefiki haline gelmesinden ve bu bölgede Felemenkçe konuşanların konumunun zayıflamasından endişe eden Flaman grupların muhalefeti karşısında bölgesel özerklik yönündeki

²²*Ibid.*, art. 1er ; 3*bis*; 107*quater*; 59*bis*.

²³*Ibid.*, art. 38*bis*.

girişimler başarıya ulaşamadılar. (Bitsch, 2004: 211-212). 1977 seçimlerinin ardından kurulan koalisyon hükûmeti partilerinin liderleri askıda kalmış meselelerin çözümü konusunda Egmont Paktı'yla mutabakata vardılar. Anlaşmada Brüksel civarındaki komünlerde ikamet eden Frankofonlara yeni dil kolaylıkları sağlanması öngörülmekteydi. Flaman kültür derneklerinin yanı sıra bazı bakan ve parlamenterlerin bu yönelime karşı çıkmaları başbakan Léo Tindemans'ın istifasıyla sonuçlanan bir hükûmet krizini tetikledi. Bu depremin artçı sarsıntıları siyasal partiler sistemindeki parçalanmışlığın yayılmasına sebep oldu. Belçika'nın ulusal karakterli son geleneksel partisini oluşturan sosyalistler dil ayrımı temelinde *Parti socialiste* (Frankofon) ve *Socialistische Partij* (Flaman) olarak iki partiye bölündüler. *Volksunie*'den kopan muhalif grupların *Vlaams Blok* ittifakını kurmaları Flaman milliyetçileri kampında bir ayrışma yarattı (Delwit, 2010: 199-205).

Kurumsal reformların tamamlanmasını güçleştiren ihtilâflara rağmen, ekonomik sorunlar siyasal liderlerin değişim yönündeki motivasyonunu canlı tuttu. 1974 yılından itibaren yükselen ekonomik krizle birlikte sınaî büyüme yavaşladı. Valon çelik sanayiinin krizden ağır şekilde etkilenmesi kitlesel işsizliğe ve büyük malî kayıplara neden oldu. Yüksek maliyetli yeniden yapılandırma planlarıyla üretim canlandırılmaya çalışıldı. Ancak çok geçmeden Flander'deki sanayi kolları da hükûmetin desteğine muhtaç hale geldiler. Yeni bir anayasa değişikliğiyle bölgesel kurumların teşkili ve toplulukların özerkliğinin güçlendirilmesinde ekonomik zorlukları aşma arzusu etkili oldu (1980) (Lamberts, 2006: 385). Toplulukların yetkileri sağlık politikası ve sosyal yardım gibi “şahsa bağlı konuları” da kapsayacak şekilde genişletildi. Bu vesileyle “kültürel” sıfatından arındırılan toplulukların isimleri Fransız Topluluğu, Flaman Topluluğu ve Almanca Konuşanlar Topluluğu olarak yeniden belirlendi. Brüksel'in statüsü üzerinde uzlaşma sağlanamamakla beraber, Flaman ve Valon Bölgeleri birer konsey ve yürütme organına kavuştular (Manhès, 2005: 176). Kanun gücüne sahip kararname çıkarma yetkisiyle donatılan bölgelerin sorumluluk sahasına konut, imar-bayındırlık, çevre ve ekonomi politikası gibi konular dâhil edildi. Belçika'da Felemenkçe konuşanların oldukça küçük bir kesiminin Brüksel'de yaşaması nedeniyle, Flamanlar topluluk ve bölge kurumlarını birleştirmeyi tercih ettiler. Anayasanın tanıdığı imkân temelinde Flaman Bölgesi'nin yetkileri Flaman Topluluğu organlarına devredildi. Bu yüzden hâlen tek bir Flaman parlamentosu ve hükûmeti bulunmaktadır. Ancak Brükselli Frankofonların Belçika'daki tüm Frankofon nüfusun önemli bir kesimini teşkil etmeleri sebebiyle, Valon Bölgesi ile Fransız Topluluğu arasında bu türden bir birleşmeye gidilmedi. Nihayet farklı birimler arasındaki yetki ihtilâflarını çözmek üzere bir Tahkim Divanı (*Cour d'Arbitrage*) kuruldu (Swenden, 2003:7).

Topluluklar arası ilişkiler bakımından 80'li yıllar bölgesel ekonomik sorunların önem kazandığı bir dönem teşkil etti. Güç durumundaki Valon endüstrisinin malî yükünü taşımaktan yakınan Flamanlar daha fazla bölgeselleşme talep ederken, Valonlar hükûmetin Flander'in kalkınmasına öncelik vermesinden şikâyetçi oldular (Bitsch, 2004: 213). Fourons Komünü'nün statüsü konusundaki ihtilâf topluluklar arası gerilimi besledi. Komün seçimlerinde Frankofon "Liège'ye Dönüş" listesinin galip gelmesi José Happart'ın kral tarafından Fourons belediye başkanlığına atanmasını sağladı (1983). Ancak atama işlemi Happart'ın Felemenkçe bilgisinin yetersizliği gerekçesiyle *Conseil d'État* bünyesindeki bir Flaman daire tarafından iptal edildi (1986). José Happart bu arada Valon militanlığın simge şahsiyetlerden biri haline gelmiş, yaklaşık 235.000 tercih oyu alarak sosyalistlerin listesi üzerinden Avrupa Parlamentosu'na üye seçilmişti (1984). Bu gelişmenin yol açtığı siyasal kriz sosyal hıristiyan-liberal koalisyon hükûmetinin düşüşünü getirdi (1987) (Destatte, 1995: 64-69).

Seçimlerden ancak beş ay sonra sosyal-hıristiyanlar, sosyalistler ve *Volksumie*'nin katılımıyla kurulabilen koalisyon hükûmeti yeni bir reformu hayata geçirdi (1988-1989). Eğitim bütünüyle toplulukların yetkisine bırakıldı. Ekonomi politikası, bayındırlık ve ulaşım alanlarında bölgelerin sorumlulukları arttırıldı. Ancak bu aşamada atılan en önemli adım Brüksel Bölgesi'nin teşkili oldu. Bu kritik eşiği geçmek uğruna karmaşık bir kurumsal yapı tasarlandı. Brüksel'in Flander'den ayrı başlı başına özerk bir bölge olmasına karşı çıkan Flaman grupların muhalefetine aşmak için, Frankofonlar önemli tavizler vermek durumunda kaldılar. Brüksel Bölgesi on dokuz komünle sınırlı bırakıldığı gibi, mücavir komünlerde ikamet eden Frankofonlara yeni dil kolaylıkları sağlanmadı. Kentin tarihsel ve siyasal açıdan özel konumunu vurgulayan "Başkent-Brüksel Bölgesi" isminin benimsenmesi Flamanlar için bir "prensip zaferi" teşkil etmekteydi. Böylelikle Brüksel'in gelecekte doğrudan veya federal hükûmet vasıtasıyla iki topluluğun ortak yönetimine girmesi umudu korunmuş olmaktadır. Kurumsal evrim sürecinde karşılık bulmamasına rağmen bu tez Flaman milliyetçileri arasında canlılığını korumaktadır (De Coorebyter, 2010: 92-93). Brüksel kurumları federal kurumların adeta ters bir izdüşümüydüler. Federal planda Frankofonlar için öngörülen güvenceler, başkent düzeyinde Flaman azınlığın durumuna uyarlandılar. Öyle ki bölgesel yürütme organının, pratikte daima Frankofon olan bir başkanın yanı sıra, her iki topluluktan ikişer bakandan oluşması kabul edildi. Ayrıca ulusal parlamentoda olduğu gibi üyeleri iki dil grubuna ayrılan bölge konseyinin işleyişinde bir "alarm zili" mekanizmasına yer verildi. Nihayet Brüksel'de topluluk yetkilerinin kullanımını kolaylaştırmak amacıyla üç ayrı birim tesis edildi: Tek bir topluluğa tâbi kurumlar için Fransız Topluluk Komisyonu (*COCOF*) ve Flaman Topluluk Komisyonu (*VGC*), her iki

toplulukla ilişkili kurumlar için ise Ortak Topluluk Komisyonu (*COCOM/GGC*) (Uyttendaele, 2010 (II): 143-144).

Bölge ve toplulukların sorumluluklarının artması malî ve siyasî sorunları beraberinde getirdi. Fransız Topluluğu'nun imkânları eğitim harcamalarını karşılamakta yetersiz kaldı. Frankofon eğitimin girdiği dar boğaz ancak Valon ve Başkent-Brüksel Bölgeleri'nin malî desteği sayesinde aşılabildi. Bölgesel menfaatleri ilgilendiren kararlar bir çekişme aracına dönüştüler. Flaman sosyalist ve milliyetçilerin Valon silah şirketlerinin ihraç lisanslarının yenilenmesine karşı çıkmaları hükûmet içinde bir çatlağa yol açtı. Akabinde Frankofon bakanlar Flaman şirketleri lehine bir sözleşmeyi engellediler. Hükûmetin düşmesi gecikmedi. Merkez dışı partilerin yükselişi karşısında geleneksel partilerin büyük bir oy kaybına uğradığı Kasım 1991 seçimleri siyasal elit için ciddi bir uyarı oldu. Valonya'da çevreciler oylarını iki katına çıkararak % 13,5'lük oy oranına ulaştılar. Bununla beraber seçimlerin çarpıcı sonucu *Vlaams Blok*'un oylarını üçe katlayarak Flander'de % 10 oranını aşmasıydı (Manhès, 2005: 177). Esas itibariyle Flander'in bağımsızlığını savunan aşırı sağ eğilimli bir parti olmakla beraber, *Vlaams Blok* son dönemlerde Avrupa kökenli olmayan göçmenleri hedef alan saldırgan bir söylem benimseyerek göç meselesini öne çıkartmıştı (De Winter, 2004: 13). Seçim sonuçları siyaset sınıfına yönelik bir tepki kadar, toplumda yükselen kurumsal değişim beklentisini ortaya koymaktaydı. Federalleşme yönündeki talebin kamuoyunda güç kazandığı gözlenmekteydi. Başta sosyal güvenlik harcamaları çerçevesinde olmak üzere Flander'den Valonya'ya malî transferleri ortaya koyan analizler kuzeyde bu eğilimi güçlendirmekteydi. Dahası Çekoslovakya'nın barışçıl bölünme süreci ayrılıkçı grupları cesaretlendirmekteydi. Bu ortamda dört partili bir hıristiyan demokrat-sosyalist koalisyon hükûmeti kuruldu (28 Şubat 1992). Partiler arası müzakerelerde mutabakat sağlanmasını takiben yeni bir reform gerçekleştirildi (1993) (Bitsch, 2004: 214-216).

Anayasanın daha ilk maddesinde Belçika'nın "topluluklar ve bölgelerden teşekkül eden *federal* bir devlet" olduğunun açıkça hüküm altına alınması itibariyle bu reform öncelikle simgesel açıdan önemliydi. Bu doğrultuda topluluk ve bölgelerin yürütme organlarının *hükûmet*, yasama organlarının ise *parlamento* adını almaları öngörüldü. Terimlerdeki değişime köklü bir kurumsal dönüşüm eşlik etti. Bölge parlamentoları üyelerinin doğrudan seçimler yoluyla belirlenmesi kabul edilirken, federal ve bölgesel düzeyde çifte vekâlet imkânı kaldırıldı. Buna paralel olarak ulusal parlamentoda kamaraların üye sayısı azaltıldı. Teşkilât, seçim ve işleyişlerini kanunun çizdiği çerçevede düzenleme yetkisine kavuşan topluluklar ve bölgeler sınırlı bir "kurucu özerklik" elde etmiş oldular. Bilim politikası, çevre, dış ticaret ve tarım konularında yeni sorumluluklar üstlenen bölgeler ayrıca uluslararası antlaşma

akdetme ehliyeti kazandılar. Topluluklar ise sosyal yardım kurumlarını düzenleyebileceklerdi. Öte yandan anayasada Fransız Topluluğu'nun bazı yetkilerini Valon Bölgesi ile Başkent-Brüksel Bölgesi Fransız Topluluk Komisyonu'na devretmesine imkân tanındı. Nihayet dil sınırı üzerinde yer alan Brabant Vilâyeti'nin Flaman Brabant ve Valon Brabant şeklinde iki ayrı vilâyete bölünmesi kabul olundu. Müteaddit değişiklikler nedeniyle oldukça dağınık bir yapıya bürünmüş olan anayasa metni yeniden düzenlenerek “koordine” edildi (17 Şubat 1994) (Manhès, 2005: 178).

Mayıs 1995 seçimleri ertesinde kurulan federal ve federe hükûmetleri oluşturan partilerin koşutluğu yeni kurumların faaliyete geçişini kolaylaştırdı. Bununla beraber Flaman Hükûmeti federe yetki sahasının genişletilmesi talebini dile getirerek devlet reformunu “dinamik bir süreç” olarak gördüğünü ortaya koydu. Flaman Parlamentosu yeni bir devlet reformunun ana hatlarını belirlediği halde, Valon Bölgesi ve Fransız Topluluğu Parlamentoları bu yönelimin karşısında yer aldı (1999) (Wils, 2005: 319). Haziran 1999 seçimleri siyasal akımlar arasındaki güç dengelerini alt üst etti. Öyle ki liberaller eşit oy hakkının tanınması sonrasında ilk defa Belçika'nın en büyük siyaset ailesi olurken, 1958 yılından beri iktidara katılan Hıristiyan demokratlar muhalefete düştüler (Delwit, 2010: 274-275). Önce “gökkuşağı koalisyonu” (liberal-sosyalist-çevreci), ardından “mor koalisyon” (liberal-sosyalist) hükûmetleri Flaman liberal Guy Verhofstadt başkanlığında sekiz yıllık istikrar dönemi sağladılar. Topluluklar arası gerilimlerin yatışması Belçika'nın gördüğü son devlet reformunun önünü açtı (2001). Toplulukların yeniden finanse edilmesiyle temel beklentileri karşılanan Frankofonlar Flamanların bölgeselleşme konusundaki bazı taleplerine rıza gösterdiler. Böylelikle vilâyet ve komünler bölgelerin vesayetine tâbi kılındılar. Tarım, balıkçılık ve dış ticaret alanları tümüyle bölgeselleştirildiler. Bölgelerin malî özerkliği kayda değer ölçüde güçlendirildi. Ayrıca Başkent-Brüksel Bölgesi kurumları yeniden düzenlendiler (Van Haute, 2007: 4).

Muhalefet yılları hıristiyan demokratlar için bir yeniden yapılanma dönemi oldu. CVP toplulukçu ve federalist yönelimi pekiştirilmiş bir program benimseyerek *Christen, Democratisch en Vlaams* (CD&V) adı altında örgütlendi (2001). Siyasal kimliğini çoğulcu ve yenilikçi bir anlayış üzerine kurma yoluna giden PSC ise “hıristiyan” etiketini terk ederek *Centre démocrate humaniste* (CDH) adını aldı (2002). Federal seçimler ertesinde liberal ve sosyalistlerin iktidarı korunmakla birlikte (2003), bölgesel seçimlere Flaman milliyetçiliğinin yükselişi damga vurdu (2004). Belçika karşıtı çizgide yer alan *Vlaams Blok* % 24,2'lik oy oranıyla Flander'in en güçlü partisi haline

geldi.²⁴ CD&V ise ancak *Volksunie*'nin parçalanmasından doğmuş milliyetçi bir parti olan N-VA (*Nieuw-Vlaamse Alliantie*) ile kurduğu ittifak sayesinde birinci sıraya yerleşebildi (Delwit, 2010: 320-328). Böylelikle CD & V lideri Yves Leterme'in Flaman Hükûmeti'nin başına geçmesinin önü açılmış oldu. Ancak *Vlaams Blok*'u her türlü siyasal işbirliğinin dışında tutmaya dayalı "sıhî bağın" (*cordon sanitaire*) korunması için yeni hükûmetin beş partili koalisyon şeklini alması gerekti (Bitsch, 2004: 269).

Bölgesel seçimler neticesinde federal ve federe hükûmetler arasındaki yapısal koşutluğun bozulması, Flaman Hükûmeti Başkanı Yves Leterme'in federal hükûmetin baş muhalifi olarak öne çıkmasına yol açtı. Partisinin N-VA ile kurduğu ittifakı yenileyen Leterme bölgeselci söylemini giderek sertleştirdi. Flaman Başbakanı Frankofonlara yeni bir devlet reformunu bir tabu olarak değil, daha fazla iş imkânı ve ekonomik toparlanma sağlayabilecek bir fırsat olarak görmeleri çağrısında bulundu (2005) (Wils, 2005: 321). Fransız *Libération* Gazetesi'nde yayımlanan bir mülakatta Brüksel çevresine yerleşen Frankofonların entelektüel açıdan Felemenkçe öğrenebilecek durumda olmadıklarından dem vuran Leterme, kralın dahi bu dili akıcı surette konuşamamasından yakındı (2006) (Delwit, 2010: 324). Federal seçimlerde Flaman seçmenlerin karşısına büyük bir devlet reformu ve federe birimlerin özerkliğinin güçlendirilmesi vaadiyle çıkan Leterme'in stratejisi sonuç verdi. CD & V — N-VA ittifakı Flander'de % 30'luk bir oy oranıyla galip geldi. Seçimler Valonya'da siyasal ağırlık merkezinin konumunu değiştirdiler. Liberal eğilimli *Mouvement Réformateur* partisinin yarışı önde tamamlamasıyla, eşit oy hakkının tanınmasından beri bu bölgede ilk defa birinci gelemeyen sosyalistler tarihî bir yenilgi almış oldular (10 Haziran 2007) (Uyttendaele, 2010 (I): 51-52).

Kurumsal reformlar konusunda Frankofon ve Flaman partiler arasındaki görüş ayrılıkları Belçika'yı uzun süreli bir siyasal istikrarsızlık ortamına sürüklediler. Seçimler öncesindeki söylem ve vaatleri yüzünden sınırlı bir manevra alanına hapsolan Yves Leterme Frankofon muhataplarıyla uzlaşma sağlayamadığı gibi, Flaman partilerin taviz vermez tutumu karşısında güç kaybetti. Leterme üç yıl içerisinde hükûmet kurucu veya başbakan sıfatıyla toplam beş defa krala istifasını sunmak durumunda kaldı. Seçimlerin ardından altı ay boyunca yeni bir hükûmet kurulamadığı gibi, dört defa başbakan değişikliğine sahne olan yeni yasama dönemi hükûmetin istifasıyla vadesi

²⁴Kendisine bağlı derneklere karşı açılan bir dava sonucunda *Vlaams Blok*'un Belçika Temyiz Mahkemesi tarafından açıkça ayrımcılığı savunan bir kuruluş olarak nitelenmesi, bu partiyi adını *Vlaams Belang* olarak değiştirmeye sevk etti (14 Kasım 2004) (Brems, 2006: 702-711).

dolmadan son buldu. Üstelik bu dönem boyunca siyasal liderler kurumsal meselelerin esasına girmekten ziyade, müzakere usulünü ve ele alınacak konuları tartışmakla vakit geçirdiler (Uyttendaele, 2010 (I): 53-59).

Neredeyse tüm partilerin oy kaybına uğradığı 13 Haziran 2010 tarihli federal seçimler bağımsız bir Flaman Devleti'nin kuruluşunu amaçlayan N-VA'nın zaferiyle sonuçlandı. Bilhassa eski müttefiki CD & V'nin seçmenlerini safına çekmeyi başaran bu parti, Flaman listeler için kullanılan oyların % 28,2'sini aldı. N-VA böylelikle ulusal düzeyde % 17,4'e tekabül eden oy oranıyla Temsilciler Meclisi'nde yüz elli sandalyenin yirmi yedisine sahip oldu. Diğer ayrılıkçı Flaman partileri ise önceki seçimlere nazaran daha düşük skorlar kaydettiler. Flaman oyların % 12,6'sını [ulusal düzeyde: % 7,8] alan *Vlaams Belang* mecliste on iki sandalye elde etti. Sağcı ve popülist *Lijst Dedecker* ise Flander'deki % 3,7'lik [% 2,3] oy oranıyla yalnızca bir milletvekili çıkarabildi (De Coorebyter, 2010: 7-8). Böylece Belçika'nın bölünmesini savunan siyasal oluşumlar ilk defa bu ölçüde yüksek bir oy oranına ulaşmış oldular. Bu partilerin ayrılıkçı programlarının seçmenlerinin tümü tarafından benimsenmediğini ortaya koyan araştırmaların varlığına rağmen bu sonuç oldukça çarpıcıdır. Frankofon oyların % 36,6'sını [% 13,7] alarak Temsilciler Meclisi'nde yirmi altı sandalye kazanan PS seçimlerin ikinci büyük galibi oldu. Seçimlerin ardından Belçika bugüne kadar yaşadığı en uzun hükümet krizine sürüklendi. Frankofon ve Flaman partiler arası müzakerelerde kurumsal reformlar konusunda uzlaşma sağlanamaması nedeniyle bir yılı aşkın süredir yeni bir hükümet kurulamadı. Bu durum, Dave Sinardet'nin işaret ettiği üzere, Belçika federalizminin yapısal bir kriz içinde olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir (Sinardet, 2010: 26).

Sonuç

Belçika'da ulusal kimlikler girift bir tarihsel süreç içerisinde şekillenmiştir. Ortaçağ'da Felemenk coğrafyasında oluşan prenslikler birbirinden bağımsız kolektif kimliklerin taşıyıcısı olmuşlardır. Burgonya Dükleri ve Habsburg Hanedanı'nın yönetimi altında -gevşek bağlarla da olsa- daha büyük bir siyasal bütün meydana getiren bu prensliklerde kapsayıcı bir ortak kimlik algısı gelişmiştir. XVIII. yüzyılın sonuna doğru II. Joseph'in dayattığı modernist reformlar Güney Felemenk'in özgün kimlik duygusunun dayandığı geleneksel kurum ve değerlere karşı bir saldırı olarak görülmüştür. Esas itibarıyla ulusal geleneğin müdafaasını temel alan Brabant İhtilâli ve geleneksel elitlerin öncülük ettiği Belçika'nın ilk bağımsızlık deneyimi bu duyguyu güçlendirmiştir. Fransız İhtilâli'nin ilke ve kurumlarını taşıyan Fransız hâkimiyeti dönemi Güney Felemenk'te merkezîyetçi modern devlet modelinin yerleşmesini sağlamıştır. Viyana Kongresi'yle kurulmaya çalışılan

“Avrupa güçler dengesi” çerçevesinde Belçika’nın payına, iki asrı aşkın bir süredir bağımsız bir ulusal kimlik oluşum sürecinden geçmiş bulunan Hollanda’ya bağlanmak düşmüştür. Hollanda ve Belçika arasındaki dinî, fikrî ve iktisadî gerilimlerin sarstığı Felemenk Birleşik Krallığı, kuzeyin hâkim konumunu güvence altına alan siyasal sistemiyle, Avrupa’yı saran bir liberal devrim dalgası karşısında bütünlüğünü koruyamamıştır.

Yurtsever bir işbirliği içerisine giren Katolik ve liberal elitlerin öncülüğünde Belçika Vilâyetleri modern bir ulus-devlet oluşturmuştur. Yeni devletin varlığını konsolide etmesini takiben Katolikler ve liberaller ulusal inşa sürecini kendi dünya görüşleri doğrultusunda yönlendirmek için rekabete girmişlerdir. Kuruluş sırasında Valonlar ile Flamanların farklılığına dair genel bir bilinç mevcut olmakla birlikte bunlar arasında bir karşıtlık algısı söz konusu değildir (Stengers, 1996: 37). Dolayısıyla Belçika’nın kuruluşu iki ayrı halkın mutabakatına dayanmamıştır. Halk arasındaki dil farklılıklarının siyasal bir ayrışma faktörü teşkil etmediği bu dönemde kurucu elitin sosyal ve kültürel kimliğinin ifade aracı olan Fransızca resmî dil olarak benimsenmiştir. Belçikalı milliyetini güçlendirmeyi ve korumayı amaçlayan yurtsever bir dil hareketi olarak ortaya çıkan Flaman Hareketi, zaman içerisinde ayrı bir Flaman kimlik bilincinin gelişimine öncülük ederek farklı bir ulusal inşa sürecinin taşıyıcısı olmuştur. Belçika’da Fransızcanın hâkim konumunun korunmasını amaçlayan antiklerikal karakterli marjinal bir akım olarak doğan Valon Hareketi, bilhassa II. Dünya Savaşı ertesinde demografik ve ekonomik faktörlerin etkisiyle bölgesel özerkliği savunan bir harekete dönüşmüştür. I. Dünya Savaşı’ndan itibaren giderek yükselen topluluklar arası gerilimler, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Belçika’nın temel ayrışma hattını teşkil etmiştir.

Topluluklar meselesine kalıcı bir çözüm getirmek için gerçekleştirilen ilk devlet reformu karmaşık bir federal sistemin oluşumuna yol açacak uzun bir kurumsal dönüşüm sürecinin başlangıcı olmuştur. Belirli ilke ve kurumlar üzerinde inşa edilmiş olmakla birlikte bu sistem bütüncül bir plan dâhilinde gelişmemiştir. Belçika’da federalizm siyasal bir projeden çok toplumsal barışı sağlamaya yönelik bir vasıta olarak görülmüştür (Dumont, 1989: 108). Belçika’ya özgü bu modelin altında iki büyük topluluğun -biri kültürel, diğeri ekonomik nitelikteki- karşılıklı “kaygıları” yatmaktadır. Kültürel ve ekonomik yetkilerle donatılmış federe birimlerin teşkili topluluklara belirli bir güven duygusu kazandırmak suretiyle bu kaygıların önemli ölçüde giderilmesini sağlamıştır. Devlet reformunun her aşamasında her bir topluluğun taleplerinin bir kısmı karşılanmıştır. Flamanlar kültürel özerkliklerini kazanmak için Frankofon azınlığı koruyucu anayasal mekanizmaların tesisini ve devlet reformunun bölgesel bir boyutunun da olmasını kabul etmişlerdir. Böylelikle kuzeyde topluluksal, güneyde ise bölgesel özerkliğin güçlendirilmesine bağlı olarak Belçika federalizmi asimetrik bir yapı kazanmıştır (Swenden/Jans, 2009:

22-23). Ancak beşinci kurumsal dönüşüm dalgası (2001) ertesinde Flamanlar topluluksal yetki sahasının genişlemesi suretiyle devlet reformunun devamını arzu ettikleri halde, temel talepleri karşılanmış olan Frankofonlar böyle bir ihtiyaç duymamıştır. Bu durum uzun zamandır karşılıklı taviz ve kazanımlar temelinde ilerlemiş olan topluluklar arası ilişkileri bir çıkmaza sürüklemiştir. Frankofonların devlet reformunun derinleştirilmesine karşı olumsuz yaklaşımı, beklentileri gerçekleşmeyen Flamanların giderek radikalleşmelerine neden olmuştur (Uyttendaele, 2010 (I): 60-63). Dilsel ve bölgesel farklılıkları tanımaya yönelik devlet reformu topluluklar arası gerilimleri kurumsal bir çerçeveye yerleştirmekle birlikte, topluluksal kimlik duygularının pekişmesine yol açmıştır. Birlik ve dayanışma kaygısının eksikliği nedeniyle Belçika'daki reformlar “parçalanmışlığın kurumsallaşması”nı getirmiştir (Karmis, Gagnon, 1996: 457). Belçika federalizmi bir bakıma kendi başarısının kurbanı olmuş görünmektedir.

Ardışık reform dalgaları içerisinde şekillenen Belçika federalizmi dinamik bir karakter göstermiştir. Son kırk yıl içerisinde yapılan köklü reformların sıklığı nedeniyle Belçika'nın kurumsal planda “istikrarsız” bir ülke olduğu ifade edilmiştir (Van Haute, 2007: 15). Ancak Marc Uyttendaele'in işaret ettiği üzere siyasal planda bölge ve topluluk kurumları bugüne değin istikrarlı bir işleyiş göstermişlerdir. Hiç bir federe hükümet görev süresinin dolmasından önce istifa etmek durumunda kalmamıştır. Federal düzeyde ise 1993 reformundan 2007 yılına kadarki zaman diliminde belirli bir siyasal istikrar sağlanmıştır. Bu sürede geçen dört yasama döneminde Belçika erken seçim yaşamamıştır. Ancak 2007 yılından beri topluluklar arası ihtilâflar federal kurumların işleyişini olumsuz etkilemektedir (Uyttendaele, 2010 (I): 67). Federal kurumlar ancak topluluklar arasında bir konsensüs bulunduğu takdirde ahenkli bir şekilde işleyebilmektedirler. Bu durum dar anlamda federalizmden ziyade, Belçika'nın kurumsal reformlar için topluluklar arası mutabakatı zorunlu kılan konsosyatif modelinden kaynaklanmaktadır. Yeni bir federal hükümetin kuruluşu için devam eden müzakerelerde Frankofon ve Flaman partiler arasında varılan anlaşmalar Belçika'nın karmaşık kurumsal düzenlemelerin denendiği bir “kurumlar laboratuvarı” olmaya devam edeceğini göstermektedir.

Belçika devlet reformu toplumsal barışın korunması için siyasal kurumların köklü yapısal dönüşümlere tâbi tutulabileceklerini çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır (Poirier, 2004: 32). Bu bağlamda Belçika federalizmi merkezkaç nitelikli bir federalleşme sürecine yönelik devletler için önemli bir emsal teşkil etmektedir. Ancak siyasal örgütlenme modelleri ülkelerin tarihsel gelişimleri, sosyal yapıları ve siyasal kültürlerine bağlı olarak şekillenirler. Bu alanda bir takım ön kabullere dayanan şemalardan veya özgün koşullar içerisinde oluşmuş belirli federal sistemlerden hareketle yapılabilecek

düzenlemeler başarısızlıkla sonuçlanabilirler. Bir toplumsal uzlaşma projesi olarak sunulan federalizm böyle bir durumda bir çekişme aracına dönüşebilir.

Kaynakça

Arblaster, Paul (2006), *A History of the Low Countries* (Hampshire: Palgrave Macmillan).

Beaufays, Jean (1988), "Belgium: A Dualist Political System?", *Publius: The Journal of Federalism*, 18/Spring: 63-73.

Bitsch, Marie-Thérèse (2004), *Histoire de la Belgique. De l'Antiquité à nos jours* (Bruxelles: Éditions Complexes).

Blaise, Pierre (2007), *Démocratie et fédéralisme en Belgique. Document pédagogique* (Province de Luxembourg: CRISP).

Blampain, Daniel / Goosse, André / Klinkenberg, Jean-Marie / Wilmet Marc (1997), *Le français en Belgique: une langue, une communauté* (Louvain-la-Neuve: Duculot).

Bluche, Frédéric / RIALS, Stéphane / Tulard, Jean (1998), *La Révolution française* (Paris: PUF).

Chappin, Marcel (1984), *Pie VII et les Pays-Bas. Tensions religieuses et tolérance civile 1814-1817* (Roma: Università Gregoriana Editrice).

De Brouckere, Charles / Tielemans, Fransiscus (1836), *Répertoire de l'Administration et du Droit administratif de la Belgique*, tome III (Bruxelles: Weissenbruch Père).

De Coorebyter, Vincent (2010), "La Belgique entre ambiguïté et compromis", *Pouvoirs*, 136: 87-96.

De Decker, Pierre (1840), *Du pétitionnement en faveur de la langue flamande* (Bruxelles: Imprimerie de la Société des beaux-arts).

De Gerlache, Étienne Constantin (1859) (I), *Histoire du Royaume des Pays-Bas*, tome I, Troisième Édition (Bruxelles: H. Goemaere).

De Gerlache, Étienne Constantin (1859) (II), *Histoire du Royaume des Pays-Bas*, tome II, Troisième Édition (Bruxelles: H. Goemaere).

Delpérée, Francis (2010), "La Belgique existe-t-elle? ", *Pouvoirs*, 136: 9-19.

Delville, Jean Pierre (2006), "Le Financement des Cultes en Belgique: Approche Historique", HUSSON, Jean François (éd.), *Le Financement des Cultes et de la Laïcité: Comparaison Internationale et Perspectives* (Namur: Presses Universitaires de Namur): 79-90.

- Delwit, Pascal (2010), *La vie politique en Belgique de 1830 à nos jours* (Bruxelles: Éditions de l'Université de Bruxelles).
- Deneckere, Gita (2005), "Les Turbulences de la Belle Époque (1878-1905)", WITTE, Els / Gubin, Éliane / Nandrin, Jean-Pierre / Deneckere, Gita, *Nouvelle Histoire de Belgique. Volume 1: 1830-1905* (Bruxelles: Éditions Complexes).
- De Nény, Patrice (1785), *Mémoires historiques et politiques des Pays-Bas autrichiens*, tome II (Bruxelles: Benoît Le Francq).
- De Ridder, Paul (1999), "The Use of Languages in Brussels before 1794", BLOCKMANS, Wim / Boone, Marc / De Hemptinne, Marie-Thérèse (eds.), *Secretum Scriptorum. Liber Alumnorum Walter Prevenier* (Leuven-Apeeldorn: Garant): 145-164.
- Destatte, Philippe (1995), "Du rêve autonomiste à la souveraineté internationale", JORIS, Freddy / Archambeau, Natalie (éds.), *Wallonie, Atouts et références d'une Région* (Namur: Gouvernement wallon): 59-84.
- De Winter, Lieven (2004), "The Vlaams Blok and the Heritage of Extreme-Right Flemish-Nationalism", Paper prepared for presentation at the seminar *The extreme right in Europe, a many faceted reality*, July 5-6, 2004 at the Sabadell Universitat, (<http://www.sabadelluniversitat.org>), (10.08.2011).
- Dumont, Georges-Henri (2008), *La Belgique* (Paris: PUF).
- Dumont, Hugues (1989), "État, Nation et Constitution. De la théorie du droit public aux conditions de viabilité de l'État Belge", DUMONT, Hugues / FRANCK, Christian / OST, François / DE BROUWER Jean-Louis (éds.), *Belgitude et Crise de l'État Belge* (Bruxelles: Facultés Universitaires Saint-Louis): 73-124.
- Dumoulin, Michel (2006), "L'Entrée dans le XXe siècle (1905-1918)", Dumoulin, Michel / Gerard, Emmanuel / Van Den Wijngaert, Mark / Dujardin, Vincent, *Nouvelle Histoire de Belgique. Volume 2: 1905-1950* (Bruxelles: Éditions Complexes).
- Dunn, James A. (1974), "The Revision of the Constitution in Belgium: A Study in the Institutionalization of Ethnic Conflict", *The Western Political Quarterly*, 27/1: 143-163.
- Edmundson, George (1922), *History of Holland* (London: Cambridge University Press).
- Gerard, Emmanuel (2006), "La Démocratie rêvée, bridée et bafouée (1918-1939)", Dumoulin, Michel / Gerard, Emmanuel / Van Den Wijngaert, Mark / Dujardin, Vincent, *Nouvelle Histoire de Belgique. Volume 2: 1905-1950* (Bruxelles: Éditions Complexes).
- Grab, Alexander I. (2003), *Napoleon and the Transformation of Europe* (New York: Palgrave Macmillan).
- Gubin, Éliane (1975), "Revendications Flamandes et Réactions Wallonnes vers 1855-60", *Revue belge d'histoire contemporaine*, 6/3-4: 239-262.

- Gubin, Éliane / Nandrin, Jean-Pierre (2005), "La Belgique libérale et bourgeoise (1846-1878)", Witte, Els / Gubin, Éliane / Nandrin, Jean-Pierre / Deneckere, Gita, *Nouvelle Histoire de Belgique. Volume 1: 1830-1905* (Bruxelles: Éditions Complexe).
- Janssens, Paul (2006), "The Spanish and Austrian Netherlands, 1579-1780", BLOM, J. C. H. / Lamberts, Emiel (eds.), *History of the Low Countries* (New York: Berghahn Books): 221-273.
- Juste, Théodore (1868), *Histoire de Belgique. Depuis les temps primitifs jusqu'à la fin du règne de Léopold Ier*, tome III, Quatrième Édition (Bruxelles: Bruylant-Christophe & Cie).
- Karmis, Dimitrios / Gagnon, Alain -G. (1996), "Fédéralisme et identités collectives au Canada et en Belgique: des itinéraires différents, une fragmentation similaire", *Canadian Journal of Political Science*, 29/3: 435-468.
- Kishlansky, Mark / Geary, Patrick / O'Brien, Patricia (1998), *Civilization in the West* (New York: Longman).
- Lamberts, Emiel (2006), "Belgium since 1830", Blom, J. C. H. / Lamberts, Emiel (eds.), *History of the Low Countries* (New York: Berghahn Books): 319-391.
- Manhès, Yves (2005), *Histoire des Belges et de la Belgique* (Paris: Vuibert).
- Mnookin, Robert / Verbeke, Alain (2009), "Persistent Nonviolent Conflict with No Reconciliation: The Flemish and Walloons in Belgium", *Law and Contemporary Problems*, 72/Spring: 151-186.
- Nachtergaele, Vic (2001), "D'une littérature deux autres", *Revue de littérature comparée*, 299/3: 363-377.
- O'Neill, Michael (1998), "Re-imagining Belgium: New Federalism and the Political Management of Cultural Diversity", *Parliamentary Affairs*, 51/2: 241-258.
- Pirotte, Jean (2002), "Une image floue", *Louvain*, 133/novembre: 26-28.
- Poirier, Johanne (2004), *Fédéralisme en Belgique et au Canada: parallèles, dissonances et paradoxes*, (www.ulb.ac.be/droit/droitpublic/docs/POIRIER-septentrion.PDF), (17.01.2009).
- Polasky, Janet (2005), "The Brabant Revolution, 'A Revolution in Historiographical Perception'", *Revue belge d'histoire contemporaine*, 35/4: 435-455.
- Rapport, Michael (2002), "Belgium Under French Occupation Between Collaboration and Resistance, July 1794 to October 1795", *French History*, 16/1: 53-82.
- Raxhon, Philippe (1996), "Mémoire de la Révolution française de 1789 et Congrès national belge (1830-31)", *Revue belge d'histoire contemporaine*, 26/1-2: 33-83.
- Reuchamps, Min (2005), *La parité linguistique au sein du conseil des ministres*, Université de Liège, (Mémoire non publié).

- Rillaerts, Stéphane (2010), "La frontière linguistique, 1873-1963", *Courrier hebdomadaire du Crisp*, 24-25/2069-2070: 7-106.
- Roegiers, Jan / Van Sas, Niek C.F. (2006), "Revolution in the North and South, 1780-1830", Blom, J. C. H. / Lamberts, Emiel (eds.), *History of the Low Countries* (New York: Berghahn Books): 275-316.
- Rooney Jr., John W. (1981), "Profil du Combattant de 1830", *Revue belge d'histoire contemporaine*, 12/3: 479-504.
- Sinardet, Dave (2010), "Le fédéralisme consociatif belge: Vecteur d'instabilité ?", *Pouvoirs*, 136: 21-35.
- Smets, Josef (1998), "Le Rhin, Frontière Naturelle de la France. Genèse d'une idée à l'époque révolutionnaire, 1789-1799", *Annales historiques de la révolution françaises*, 4: 675-698.
- Stengers, Jean (1996), "La déconstruction de l'État-nation: le cas Belge", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 50: 36-54.
- Swenden, Wilfried (2003), "Belgian Federalism Basic Institutional Features and Potential as a Model for the European Union", *RIIA Conference-Governing Together in the New Europe*, (London: Chatham House), (<http://www.chathamhouse.org.uk/publications/papers/view/-/id/126/>), (19.01.2009).
- Swenden, Wilfried / Jans, Maarten Theo (2009), "'Will It Stay or Will It Go?' Federalism and the Sustainability of Belgium", Brans, Marleen / De Winter, Lieven / Swenden, Wilfried (eds.), *The Politics of Belgium. Institutions and Policy under bipolar and centrifugal federalism* (London: Routledge).
- Uyttendaele, Marc (2010) (I), "Chronique d'une législature maudite. Réflexions sur l'instabilité politique de la Belgique", *Pouvoirs*, 136: 51-69.
- Uyttendaele, Marc (2010) (II), "Bruxelles, capitale de l'altérité", *Pouvoirs*, 136: 137-149.
- Van Dam, Denise / Nizet, Jean (2002), *Wallonie Flandre. Des regards croisés* (Bruxelles: Éditions De Boeck Université).
- Van Den Wijnngaert, Mark / Dujardin, Vincent (2006), "La Belgique sans Roi (1940-1950)", Dumoulin, Michel / Gerard, Emmanuel / Van Den Wijnngaert, Mark / Dujardin, Vincent (éds.), *Nouvelle Histoire de Belgique. Volume 2: 1905-1950*, tome III (Bruxelles: Éditions Complexe).
- Van Haute, Emilie (2007), "Les rapports entre droit et politique dans un contexte d'instabilité institutionnelle: Effet de contagion ? Le cas de la Belgique fédérale", *Lex Electronica*, 11/3: 1-18, (<http://www.lex-electronica.org/articles/v11-3/vanhaute.pdf>), (19.01.2009)
- Vercruyse, Jerom (1968), "Van der Noot, Holbach et le Manifeste du Peuple brabançon", *Revue belge de philologie et d'histoire*, 46/4: 1222-1227.

- Voranger, Jacques (1951), "Le recensement belge du 31 décembre 1947", *Population*, 6/3: 519-521.
- Wils, Lode (1994), "La Belgique au 19ème siècle", Gerard, Emmanuel / Wynants, Paul (éds.), *Histoire du mouvement ouvrier chrétien en Belgique*, tome I (Leuven: Leuven University Press): 18-57.
- Wils, Lode (2005), *Histoire des Nations Belges. Belgique, Wallonie, Flandre: quinze siècles de passé commun* (Bruxelles: Éditions Labor).
- Witte, Els / Van Velthoven, Harry (1999), *Langue et politique. La situation en Belgique dans une perspective historique* (Bruxelles: VUB University Press).
- Witte, Els (2005), "La construction de la Belgique (1828-1847)", Witte, Els / Gubin, Éliane / Nandrin, Jean-Pierre / Deneckere, Gita, *Nouvelle Histoire de Belgique. Volume 1: 1830-1905* (Bruxelles: Éditions Complexe).
- Witte, Els (2010), "La question linguistique en Belgique dans une perspective historique", *Pouvoirs*, 136: 37-50.
- Zolberg, Aristide R. (1974), "The Making of Flemings and Walloons: Belgium: 1830-1914", *Journal of Interdisciplinary History*, 5/2: 179-235.

Belgeler

- Arrêté du Gouvernement provisoire du 16 novembre 1830, *Pasinomie. Collection des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique*, tome XII (Bruxelles : Bruylant-Christophe & Cie): 82-83.
- Constitution de la Belgique, (1831), *Constitution de la Belgique adoptée par le Congrès national* (Bruxelles: H. Dumont): 4-29.
- Constitution de la Belgique (24 décembre 1970). (<http://wallex.wallonie.be/>) Erişim Tarihi: 21.03.2011.
- Décret par lequel la France proclame la liberté et la souveraineté de tous les peuples chez lesquels elle a porté et portera ses armes 17 (15 et) Décembre 1792, DUVERGIER J. B. (1834), *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, réglemens, avis du Conseil d'État*, tome IV (Paris: A. Guyot et Scribe): 82-84.

- Décret sur la réunion de la Belgique et du pays de Liège à la France (1er octobre 1795), DUVERGIER J. B. (1835), *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, réglemens, avis du Conseil d'État*, tome VII (Paris: A. Guyot et Scribe): 300-301.
- Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden / Loi fondamentale du Royaume des Pays-Bas (1828) (Brussel: Brest Van Kempen, Boekverkooper): 68-239.
- Lettre encyclique de N. S. P. le Pape Grégoire XVI, "Mirari Vos", 15 août 1832, (1901) *Lettres apostoliques de Pie IX, Grégoire XVI, Pie VII* (Paris: A. Roger et F. Chernoviz): 201-221.
- Traité de Vienne, du 9 juin 1815, (1816), *Actes du Congrès de Vienne, publiés d'après un des originaux déposé aux archives du Département des Affaires étrangères* (Paris: Imprimerie royale): 1-79.